ደራጊ	አድራጊ	3
ቀመሰ-	አ-ቀመሰ-[6]	
በላ-	አ-በላ-	
ሰበሰ-	አ-ሰበሰ-	
ወረደ-	አ-ወረደ-	
ወጥ-	አ-ወጥ-	

ስርዓቱ የሚከተለውን ይመስላል፡፡

ስርዓት 2፣

ደራጊ		አድራጊ
[1ኧ22ኧ3-]	→	[አ-1ኧ22ኧ3-]
/ቅኧምምኧስ-/		[አቅኧምምኧስ-]

አስደራጊ አዕማድ

አስደራጊ አዕማድ የሚባሉት አንድ ሰው አንድን ድርጊት በራሱ ሳይሆን፣ በሌላ ሰው አማካኝነት ማስፈፀሙን ያመለክታሉ፡፡ የሚመሰረቱት ከደራጊ ወይም ከአድራጊ አዕማድ ላይ /አስ-/ የሚል ምዕላድ በመጨመር ነው[7]፡፡ የሚከተሉትን እንመልከት፡፡

ደራጊ	አስደራጊ	4
ዘረፍ-	አስ-ዘረፍ-	[አዝዝኧርርኧፍ-] አዘረፍ-
ዣረፍ-	አስ-ዣረፍ-	
ፈተል-	አስ-ፈተል-	
ገዝ-	አስ-ገዝ-	
ቆረጥ-	አስ-ቆረጥ-	
ተከል-	አስ-ተከል-	
ጀመር-	አስ-ጀመር-	
ወጥ-	አስ-ወጥ-	
ሰከ-	አስ-ስከ-	
ቀየር-	አስ-ቀየር-	

ስርዓቱን አንደሚከተለው እናሳያለን፡፡

---

[6] በዚህ ክፍል የምናያቸው ቃላት ቅባይ ብቻ የሚፈልጉ በመሆናቸው ቅርፃቸውን በስርዓተ ፅሁፈት እናመለክታለን፡፡

[7] ስዚህ ጉዳይ ላይ ለተለየ አመልካከት በዛ (1998)ን ይመልከቱ፡፡

ስርዓት 3፤

ቅጣይ	ደራጊ		አስደራጊ
[አስ-] +	[1ኧ22ኧ3-]		[አስ-1ኧ22ኧ3-]
	/ግኧርርኧፍ-/	⟶	[አስገኧርርኧፍ-]

ደራጊ፣ አድራጊና አስደራጊ አዕማድ በመዋቅራዊ ባህሪያቸው ይለያያሉ፡፡ እንዴት እንደሚለያዩ የሚከተሉትን ምሳሌዎች እያነፃፀርን እንመልከት፡፡

(ሀ) ቡና ፈላ 5
(ለ) አስቴር ቡና አፈላች
(መ) አስቴር ገነትን ቡና አስፈላቻት
(ሰ) ካሳ አስቴርን በፖሊስ አስያዛት

የመጀመሪያው የደራጊ፣ ሁለተኛው የአድራጊ፣ ሶስተኛው የአስደራጊ አዕማድ የሚገኙባቸው ምሳሌዎች ናቸው፡፡ በመጀመሪያው ምሳሌ፣ ግሱ ከአንድ ስማዊ ሀረግ ጋር፣ በሁለተኛው ምሳሌ፣ ከሁለት ስማዊ ሀረጎች ጋር፣ እንዲሁም በሶስተኛው ምሳሌ፣ ከሶስት ስማዊ ሀረጎች ጋር ተዋቅሮአል፡፡ ምሳሌ (ሰ) አስቴር በፖሊስ ተያዘች፣ የሚል ትርጉም አለው፡፡ ተያዘች የሚለው ግስ ተደራጊ ነው፡፡ ወደፊት እንደምናየው የተደራጊ ምዕላድዋ /ተ-/ ነች፡፡ እዚህ ላይ በግሀድ አትታይም፡፡ ያዡ ፖሊስ ሲሆን፣ አስያዡ ደግሞ ካሳ የሚለው የአረፍተ ነገሩ ባለቤት ነው፡፡ በተደራጊው ግስ ላይ /አስ-/ የሚለውን የአስደራጊ ምዕላድ ስንጨምር፣ የግሱ ቅርፅ /አስ-ተ-ያዝ-/ የሚል ይሆናል፡፡ ይሁን እንጅ፣ በአማርኛ የአስደራጊና የተደራጊ ምዕላዶች ተከታትለው ሲመጡ፣ የተደራጊው ምዕላድ ስለሚገደፍ፣ በታህታይ ቅርፅ ላይ /አስ-ተ-ያዝ-አት/ የነበረው ግስ በላዕላይ ገፅታ አስያዛት ይሆናል፡፡ አስቴር የዚህ ግስ ተሳቢ ነች፡፡ ስለዚህ አስያዛት የሚለው ግስ በቁሙ አሻሚ ነው፡፡ የአድራጊ ወይም የተደራጊ አስደራጊ ሊሆን ይችላል፡፡ የየትኛው እምድ አስደራጊ እንደሆነ ማወቅ የሚቻለው አውደ-ነገሩንና መዋቅራዊ አገባቡን በማየት ነው፡፡ ለምሳሌ የሚከተሉትን እንመልከት፡፡

(ሀ) ካሳ አስቴርን ሀገር አስጎበኛት 6
(ለ) ካሳ አስቴርን በስልክ ለፈተና አስመዘገባት
(መ) ካሰ አስቴርን ስራ አስያዛት

የመጀመሪያው ጎበኘች ከሚለው ሳቢ ግስ ላይ የተመሰረተ አስደራጊ ነው፡፡ ሁለተኛው ተመዘገበች ከሚለው ተደራጊ ግስ ላይ የተመሰረተ ነው፡፡ ምሳሌ (መ)

ያስጥርጥር አስደራጊ ነው። መሰረቱ <u>አሰቄር ሰራ ያዘች</u> የሚል ደራጊ አረፍተ ነገር ነው።

ከዚህም የምንረዳው ደራጊ፣ አድራጊ፣ አስደራጊና ተደራጊ አዕማድ በቀጥር የተለያዩ ሰማዊ ሀረጎች ጋር የሚጥቀሩ መሆናቸውን ነው። በዚሁ መሰረት እያንዳንዱን ባለ አንድ፣ ባለ ሁለት እና ባለ ሶስት ስማዊ ሀረግ አምድ እያለን እንደ ባህሪው ልንለየው እንችላለን።

ተደራጊ አዕማድ

ተደራጊ አዕማድ የሚባሉት አንድ ድርጊት በአንድ ነገር ላይ መፈፀሙን የሚያመለክቱ ሲሆኑ፣ የሚመሰረቱት ከደራጊ አዕማድ መነሻ ላይ /ተ-/ የሚል የተደራጊነት ምዕላድ በማስገባት ነው። የሚከተሉት የእነዚህ ምሳሌዎች ናቸው።

<u>ደራጊ</u>	<u>ተደራጊ</u>	7
ገደል-	ተ-ገደል-	
በል-	ተ-በል-	
ጠጥ-	ተ-ጠጥ-	
ጀመር-	ተ-ጀመር-	
ፈረም-	ተ-ፈረም-	
ወቀስ-	ተወቀስ-	

ስርዓቱን እንደሚከተለው ማስቀመጥ ይቻላል።

ስርዓት 4፣

ቅጥያ	ደራጊ	ተደራጊ
[ትእ- +	[1ኧ22ኧ3-]	[ትእ-1ኧ22ኧ3-]
	/ግኧድድኧል-/	[ትእግኧድድኧል-]

የእነዚህ አይነት ግሶች መጥቅራዊ ባህሪ ከአንድ ተደራጊ ከሆነ ስማዊ ሀረግ ባለቤት ጋር ተጥቅር እንደሚከተሉት ያሉ አረፍተ ነገሮችን መመስረት ነው።

8

(ሀ) ቡና ተፈላ
(ለ) እንበሳው ተገደለ

እንደ <u>ተፈላ</u> ያሉ ተደራጊ ግሶች አንዳንድ ጊዜ የተገብሮ ግሶች ይባላሉ። እንደ <u>አፈላ</u> ካሉ ገቢር ግሶች በቅርፃቸውም ሆነ በአገባባቸው ይለያሉ። ገቢር ግሶች /ተ-/ን እያስቀድሙም፤ አገባባቸውም እድራጊ ከሆነ ባለቤት ጋር ነው። ዝርዝሩን በሚቀጠለው ክፍል እናየዋለን።

ዳራጊ አዕማድ

ዳራጊ የሚባሉት ለሌሎች አዕማድ ምስረታ መሰረት የሚሆኑ ዕስር እዕማድ ናቸው። እነሱም እንደሚከተሉት ያሉ ናቸው።

ስር	አምድ	9
/ሰ-ብ-ር-/	/-ስስእብብኧር-/	-ሳበር-
/ፍ-ል-ግ-/	/-ፍፍእልልኧግ-/	-ፋለግ-
/ገ-ድ-ል-/	/-ግግእድድኧል-/	-ጋደል-
/ፍ-ል-ም-/	/-ፍፍእልልኧም-/	-ፋለም-

ስርዓታቸው እንደሚከተለው ነው።

ስርዓት 5፣

ስር		ዳራጊ
[1-22-3-]	⟶	[-11እ22ኧ3-]
/ሱ-ብቡ-ር-/		[-ሰሰእ-ብብኧር-]

ስርዓቱ በየስሮቹ መካከል ባሉት ክፍት ቦታዎች ላይ፣ እንደ ቅደም- ተከተላቸው፣ /-እ-/ን እና /-ኧ-/ን ማስገባትና የየስሩን የመጀመሪያ እግር መድገም (ማጥበቅ) እንዳለብን ያሳያል። በዚህ ሁኔታ የሚፈጠሩት እዕማድ ትርጉምም ሆነ የቃል ክፍል ግልፅ የሚሆነው በመነሻቸው ላይ አዳራጊ ምዕላድ ሲገባ ነው።

አዳራጊ አዕማድ-(ሀ)

እዳራጊ እዕማድ የሚባሉት በሁስት ክፍል ይመደባሉ። የመጀመሪያው ክፍል አንድ ሰው አንድ ሌላ ሰው አንድን ሰራ በሚሰራበት ጊዜ በስራው ላይ በመሳተፍ ማገዝን የሚያመለክቱ እዕማድን ያጠቃልላል። እዕማዱ የሚመሰረቱት ከፍ ሲል ከተጠቀሱት ዕስር ዳራጊ እዕማድ ላይ /አ-/ የሚለውን የእዳራጊ ምዕላድ በማስቀደም ነው። የሚከተሉት የነዚህ ምሳሌዎች ናቸው።

<u>ዳራጊ</u>	<u>አዳራጊ</u>	10
/- ሰሰአብብኧር-/	/አ-ሰሰአብብኧር-/	አሳበር-
/- ፍፍአልልኧግ-/	/አ-ፍፍአልልኧግ-/	አፋለግ-
/- ድድአርርኧሰ-/	/አ-ድድአርርኧሰ-/	አዳረሰ-
/- ልልአቅቅኧሰ-/	/አ-ልልአቅቅኧሰ-/	አላቀሰ-
/- ግግአድድኧል-/	/አ-ግግአድድኧል-/	አጋደል-

ስርዓቱን እንደሚከተለው እናሳያለን፡፡

ስርዓት 6፣

ቅጥያ ዳራጊ → አዳራጊ
[[አ-] + [-11ኣ22ኧ3-]] ⟶ [አ-11ኣ22ኧ3-]
/-ፍፍአልልኧጥ-/ [አ-ፍፍአልልኧጥ-]

አዳራጊ አዕማድ፣ እንደ አድራጊ አዕማድ፣ ከሶስት ሰማዊ ሀረግ ጋር ተዋቅረው አረፍተ ነገር ይመሰረታሉ፡፡ የሚከተሉትን አረፍተ ነገሮች እያነፃፀርን እንመልከት፡፡

(ሀ) አሰቴር እንጨት ሰበረች 11
(ለ) ካሳ አስቴርን እንጨት አሳበራት

በመጀመሪያው ምሳሌ ውስጥ፣ <u>ሰበረች</u> የሚለው ደራጊ ግስ፣ <u>አሰቴር</u> እና <u>እንጨት</u> ከሚሉት ሁለት ሰማዊ ሀረጎች ጋር ተዋቅርአል፡፡ በሁለተኛው ምሳሌ፣ <u>አሳበራት</u> የሚለው አዳራጊ ግስ፣ ካሳ፣ አሰቴር እና እንጨት ከሚሉት ሶስት ሰማዊ ሀረጎች ጋር አረፍተ ነገሩን መሰርቶአል፡፡ ከተግባር አኩዋያ ሲታዩ፣ እንጨት የሚለው ተሰባሪ፣ አሰቴር ሰባሪ፣ ካሳ ደግሞ የዚህ ድርጊት ተባባሪ ወይም አሳባሪ አሰያም አሜሩሪ ነው፡፡

ሁለተኛው የአዳራጊ አዕማድ ክፍል በተዳራጊ አዕማድ ላይ የተመሰረተ ስለሆነ፣ መጀመሪያ ተዳራጊ የሚባሉትን አዕማድ ከዚህ ቀጥለን እንመለከታለን፡፡

ተዳራጊ አዕማድ

ተዳራጊ የሚባሉት አንድ ሰው ከአንድ ሌላ ሰው፣ ወይም አንድ ወገን ከሌላ ወገን ጋር አንድ ነገር መዳረጥን የሚያመለክቱ አዕማድ ናቸው፡፡ የሚመሰረቱትም ከዳራጊ አዕማድ ላይ /ተ-/ የሚል የተዳራጊ ምዕላድ ከእምዱ መነሻ ላይ በመቀጠል ነው፡፡ የዚህ ክፍል አዕማድ ቅርፅ ከፍ ሲል ካየነው የ(ሀ) ክፍል አዕማድ የተለየ ነው፡፡ ይህን ከሚከተሉት መሳሌዎች መረዳት ይቻላል፡፡

<u>ዳራጊ</u>		<u>ተዳራጊ</u>	12
/-ግእድድኧል-/	-ጋደል-	/ተ-ግእድድኧል-/	ተጋደል-
/-ቅእልልኧድ-/	-ቃለድ-	/ተ-ቅእልልኧድ-/	ተቃለድ-
/-ክእፍፍኧል-/	-ካፈል-	/ተ-ክእፍፍኧል-/	ተካፈል-
/-ቅእርርኧን-/	-ቃረን-	/ተ-ቅእርርኧን-/	ተቃረን-
/-ፍእልልኧም-/	-ፋለም-	/ተ-ፍእልልኧም-/	ተፋለም-
/-ው-እገገኧዕ-/	-ዋጋ-	/ተ-ው-እገገኧዕ-/	ተዋጋ

በግልፅ እንደሚታየው፣ የዳራጊው እምድ ሁለተኛ እግር ጥብቅ ነው፡፡ በዚህም የመጀመሪያ እግራቸውን ጥምር ከሚያጠብቁት የ(ሀ) ክፍል እዕማድ ይለያል፡፡ በአገባብም ቢሆን የዚህ ክፍል እዕማድ መዋቅራዊ ባህሪ ከ(ሀ) ክፍል የተለየ ነው፡፡ ተዳራጊ እዕማድ ከአንድ በግዊ ሀረግና ኩ-ጋር ከሚል አጫፋሪ መስተዋድዳዊ ሀረግ ጋር እረፍተ ነገር ይመሰርታሉ፡፡ የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት፡፡

(ሀ) ካሳ ከሚስቱ ጋር ተቃለደ 13
(ለ) ካሳ ከአለቃው ጋር ተጣላ

የእዕማዱ ያመሰራረት ስርዓት እንደሚከተለው ነው፡፡

ስርዓት 7፤

ቅጣይ	ዳራጊ		ተዳራጊ
[[ትኧ-]+	[-1እ22ኧ3-]]	⟶	[ትኧ-1እ22ኧ3-]
	/ቅእልልኧድ-/		[ትኧቅእልልኧድ-]

ይህ የተዳራጊ እዕማድ ስርዓት ሲሆን፣ አዳራጊ እዕማድ የሚባሉት የሚመሰረቱት ከዚሁ ከተዳራጊ እምድ ላይ /ኣ-/ የሚለውን ምዕላድ በማስቀደም ነው፡፡

አዳራጊ እዕማድ (ለ)

አዳራጊ እዕማድ የሚባሉት ሁለት ሰዎች ወይም ወገኖች አንድ ነገር እንዲዳረጉ ማድረግን ወይም ምክንያት መሆንን ያመለክታሉ፡፡ የሚከተሉት የእነዚህ ምሳሌዎች ናቸው፡፡

<u>ተዳራጊ</u>	<u>አዳራጊ</u>		14
/ትኧ-ግእድድኧል-/	/ኣ-ትኧ-ግእድድኧል-/	[እግግእድድኧል]	አጋደል-
/ቅኧ-ፍእልልኧም-/	/ኣ-ትኧ-ፍእልልኧም-/	[እፍፍእልልኧም]	አፋለም-
/ትኧ-ጥእልል-/	/ኣ-ትኧ-ጥእልል-/	[እጥጥእልል-]	አጣል-

የአዳራጊውን አምድ የምትመሰርተው /አ-/ እና የተዳራጊውን አምድ የምትመሰርተው /ትኧ-/ ተከታትለው ሲገቡ፣ /ትኧ-/ ላይ የሚገኘው /ኧ/ ይገደፋል፡፡ ምክንያቱም ቀዋንቀዋው በቃል መካከል ላይ የሁለት ተናባቢ ክትትሎሽን ለለሚፈቅድ ነው፡፡ በአናባቢው ግድፈት ምክንያት /ት/ እና የየአምዱ የመጀመሪያ ተናባቢ ድምፅ ይነካከሉ፡፡ በዚህም ምክንያት /ት/ሙሉ በሙሉ ከየአምዱ የመጀመሪያ ተናባቢ ድምፅ ጋር ትመሳሰላለች፡፡ ሁለት ስነ-ድምፀ ልሳናዊ ሂደቶች ይከሂዳሉ ማለት ነው፡፡ አንደኛው የአናባቢው ግድፈት ሲሆን፣ ሁለተኛው የተናባቢው ምለሰት ናቸው፡፡ ስነ-ምዕላዳዊ ስርዓቱን እንደሚከተለው እናሳያለን፡፡

ስርዓት 8፣

ቅጣይ ተዳራጊ		አደራጊ
[[አ-]+[ትኧ-1አ22ኧ3-]]	⟶	[አ-ት-1አ22ኧ3-]
/ትኧ-ፍአልልኧም-/		[አፍፍአልልኧም-/

ከስርዓት (6) እና ከስርዓት (8) እንደምንረዳው፣ ሁለት አይነት አዳራጊነት አለ፡፡ አንደኛው ከገቢር ዳራጊ አምድ ላይ /አ-/ የሚለውን አድራጊ ምዕላድ በመጨመር የሚመሰረት ሲሆን፣ ሁለተኛው ከተዳራጊ አምድ ላይ ይህንኑ /አ-/ በመጨመር የሚመሰረት ነው፡፡ የመጀመሪያውን አሜሳሪ አዳራጊ ልንለው እንችላለን፡፡ ተግባሩ አንድ ድርጊት ሲፈፀም አብሮ መሳተፍን ወይም መተባበርን ማሳየት ነው፡፡ በዚህም ምክንያት ሁለት ሰዎች ርስበርስ አንድ ነገር እንዲዳረጉ ከሚያደርገው የተዳራጊ አዳራጊ አምድ ይለያል፡፡

ደራራጊ አዕማድ

በዚህ ክፍል ውስጥ የሚገኙ አዕማድ አንድ ተደጋግሞ የሚፈፀምን ተግባር ያመለክታሉ፡፡ የሚከተሉትን እንመለከት፡፡

15

ስር	አምድ	
/ሰ-ብ-ር-/	/ሰኧብአብብኧር-/	ሰባበር-
/ቅ-ል-ድ-/	/ቅኧልአልልኧድ-/	ቀላለድ-
/ስ-ድ-ብ-/	/ሰኧድአድድኧብ-/	ሰዳደብ-

አመሰራረታቸው እንደሚከተለው ነው፡፡

ስርዓት 9፤

ስር		ደራራጊ
[1-2-3-]	⟶	[1ኧ2ኣ22ኧ3-]
/ስ-ብ-ር-/		[ሰኧብኣብብኧር-]

ስርዓቱ የየስሩ ሁለተኛ ተናባቢ እንደሚደገምና ከተደጋሚው ስር ቀጥሎ /አ/ የሚል አናባቢ እንደሚገባ ያስገነዝባል፡፡ በዚህ አይነት የሚፈጠሩ አዕማድ አንድ ተግባር እየተደጋገመ የሚፈፀም መሆኑን ያመለክታሉ፡፡ የስሩ ተናባቢ መደጋገም የሚያመለክተው ይህንኑ ድግግሞሽ ነው፡፡ አዕማዱ እንደ አድራጊ አዕማድ ከሁለት ለማዊ ሀረጎች ጋር ተቀትረው እንደሚከተሉት ያሉ አርፍተ ነገሮችን ይመሰረታሉ፡፡

(ሀ) ካሳ እንጨት ይሰባብራል 16
(ለ) አስቴር እንጨት ትሰቃቅማለች

አደራራጊ አዕማድ (ሀ)

እንደ አዳራጊ አዕማድ አደራራጊ አዕማድም በሁለት ይከፈላሉ፡፡ የመጀመሪያው አንድ ሰው አንድን ተግባር እየደጋገመ በሚፈፅምበት ጊዜ ደጋግሞ ተባባሪ መሆንን የሚያመለክቱ አዕማድ የሚገኙበት ክፍል ነው፡፡ እነዚህ /አ-/ የሚለውን ምዕላድ ከደራራጊ አምድ በፊት በመቀጠል ይመሰረታሉ፡፡ የሚከተሉትን እንመልከት፡፡

ደራራጊ	አደራራጊ		17
ገዳደል-	/አ-ገገኧድኣድድኧል-/	[አገገኧድኣድድኧል-]	አገዳደል-
ሰባበር-	/አ-ሰሰኧብኣብብኧር-/	[አሰሰኧብኣብብኧር-]	አሰባበር-
ፈላለጥ-	/አ-ፍፍኧልኣልልኧጥ-/	[አፍፍኧልኣልልኧጥ-]	አፈላለጥ-
ፈላለግ-	/አ-ፍፍኧልኣልልኧግ-/	[አፍፍኧልኣልልኧግ-]	አፈላለግ-

አመሰራረታቸው እንደሚከተለው ነው፡፡

ስርዓት 10፤

ቅጥያ	ደራራጊ		አደራራጊ
[[አ-] +	[-11ኧ2ኣኣ22ኧ3-]]	⟶	[አ-11ኧ2ኣ22ኧ3-]
	/-ሰሰኧብኣብብኧር-/		[አሰሰኧብኣብብኧር-]

የእነዚህ አይነት እዕማድ አረፍተ ነገር የሚመሰርቱት ከሶስት ሰማዊ ሀረግ ጋር እንደሚከተለው በመዋቀር ነው፡፡

(ሀ) ካሳ እስቴርን እንጨት አስባበራት 18
(ለ) እስቴር ገነትን ቤት አፈላለገቻት

ተደራራጊ እዕማድ

እነዚህ ከደራራጊ እፅማድ ላይ /ተ-/ የሚለውን የተደራጊነት ምዕላድ በመቀጠል የሚመሰረቱ ናቸው፡፡ ተግባራቸው፣ ሰዎች ርስበርሳቸው አንድ ነገር የሚደራረጉ መሆናቸውን ማመልከት ነው፡፡ ድርጊቱ ተደጋጋሚ መሆኑን ለማመልከት፣ የየእግዱ ሁለተኛ (ከግራ ወደቀኝ) ተናባቢ ይደገማል፡፡ እንዱ የሌላው ድርጊት ተጠቂ መሆኑን ለማመልከት /ተ-/ በየእግዱ መነሻ ላይ ትገባለች፡፡ የሚከተሉትን እንመልከት፡፡

ደራራጊ	ተደራራጊ	19
ገዳደል-	ተ-ገዳደል-	
ፈራረም-	ተ-ፈራረም-	
ሰዳደብ-	ተ-ሰዳደብ-	
ፈላለግ-	ተ-ፈላለግ-	

ስርዓታቸውን እንደሚከተለው ማሳየት ይቻላል፡፡

ስርዓት 11፣

ቅጣይ	ደራራጊ		ተደራራጊ
[[ትኧ-] +	[1ኧ2ኣ22ኧ3-]]	→	[ትኧ-1ኧ2ኣ22ኧ3-]
	/ሰኧድኣድድኧብ-/		[ትኧሰድኣድድኧብ-]

የተደራራጊ እዕማድ መዋቅራዊ ባህሪ አንድ እፀፋዊ ተውላጥ ካለው የብዙ ቁጥር ሰማዊ ሀረግ ጋር አረፍተ ነገር መመስረት ነው፡፡ የሚከተሉትን እናስተውል፡፡

(ሀ) ልጆቹ ርስበርሳቸው ተሰዳደቡ 20
(ለ) ልጆቹ ርስበርሳቸው ተደባደቡ

ርስበርስ የሚለው እፀፋ መዋቅራዊ ዝምድና ከግሱ ጋር ሳይሆን፣ ከባለቤቱ ሰማዊ ሀረግ ማለትም ልጆቹ ከሚለው ስም ጋር ነው፡፡

አደራራጊ አዕማድ (ለ)

ቀደም ሲል አዳራጊ አዕማድ የሚባሉት ከተዳራጊ አዕማድ ላይ /አ-/ን እየቀጠሉ ሲመሰረቱ አይተናል፡፡ አደራራጊ አዕማድም ይህንኑ ምዕላድ ከተደራራጊ አዕማድ ላይ በመቀጠል የሚፈጠሩ ሲሆኑ፣ ተግባራቸውም ከሁለት የበለጡ ሰዎች ወይም ወገኖች ርስበርስ አንድ ነገር እንዲደራረጉ ማድረግን ወይም ምክንያት መሆንን ማመልከት ነው፡፡ የሚከተሉት የእነዚህ ምሳሌዎች ናቸው፡፡

ደራራጊ → **ተደራራጊ** → **አደራራጊ** [21]

/-ግኧድኣድድኧል-/ → / ትኧ-ግኧድኣድድኧል-/ → /አ-ትኧ-ግኧድኣድድኧል-/
↓
/አ-ት-ግኧድኣድድኧል-/
↓
[አግግኧድኣድድኧል-]

/-ድኧብኣድድኧብ-/ → /ትኧ-ድኧብኣድድኧብ-/ → /አ-ትኧ-ድኧብኣድድኧብ-/
↓
/አ-ት-ድኧብኣድድኧብ-/
↓
[አድድኧብኣድድኧብ-]

/-ቅኧድኣድድኧም-/ → /ትኧ-ቅኧድኣድድኧም-/ → /ትኧ-ቅኧድኣድድኧም-/
↓
/አ-ት-ቅኧድኣድድኧም-/
↓
[አቅቅኧድኣድድኧም-]

ቀደም ሲል እንዳየነው በተደራራጊው ምዕላድ መድረሻ ላይ የምትገኘው /ኧ-/ ትገደፋለች፡፡ በዚህ ምክንያት /ት-/ ከእየአምዱ የመነሻ እግር ጋር ትነካካለች፡፡ ይህም /ት/ ሙሉ በሙሉ የአምዱን የመነሻ እግር እንድትመስል ያደርጋታል፡፡ ስርዓተ-ፍጥረታቸውን እንደሚከተለው እናሳያለን፡፡

ስርዓት 12፣

ቅጣይ ተደራራጊ		አደራራጊ
[[አ-] + [ትኧ-1ኧ2ኣ22ኧ3-]]	→	[አ-ትኧ-1ኧ2ኣ22ኧ3-]
/ትኧግኧድኣድድኧል-/		[አግግኧድኣድድኧል-]

የአደራረጊ አዕማድ መዋቅራዊ ባህሪ ከሰለት ስማዊ(ው) [illegible] ያሉ አረፍተ ነገሮችን መመስረት ነው፡፡

እስካሁን የተመለከትናቸው [illegible] የአዕማድ [illegible] ድርጊትን [illegible] ናቸው፡፡ የድርጊት አዕማድ ልንላቸው እንችላለን፡፡ ከዚህ ቀጥለን ደግሞ ባህሪን የሚያመለክቱ አዕማድን ቅርፃት እንመለከታለን፡፡

የባህሪ አዕማድ

ባህሪያዊ አዕማድ በቅርፃቸው ተዳራጊ አዕማድን ይመስላሉ፡፡ በትርጉማቸው ግን አንድ ሰው [illegible] ብሎ፣ አሰቦ ወይም ልምድ ሆኖበት የሚፈፅመው መሆኑን [illegible] ባየናቸው [illegible] አዕማድ መሰረት ነው፡፡ የሚከተሉትን እንመልከት፡፡

ዳራጊ	ባህሪያው	
/-ሰአድድኧብ-/	/ትኧ-ሰአድድኧብ-/	23
/[illegible]/	/ትኧ-ንአግግኧር-/	
/-ንአክክኧስ-/	/ትኧ-ንአክክኧስ-/	

ስርዓቱን እንደሚከተለው እናሳያለን፡፡

ስርዓት 13፣

ባህሪያዊ አዕማድ ሳቢ ሊሆኑ ይችላሉ፡፡ የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት፡፡

ካሳ ሰው ተሳደበ 24

የዚህ [illegible] ባለቤት ካሳ ነው፡፡ [illegible] ድርጊቱን የፈፀመው [illegible] አሰቦ ነው፡፡ ተሰዳቢው [illegible] አይታወቅም፡፡ ካሳ በድንገት ተሳድቦ ቢሆን ኖሮ፣ የግሱ ቅርፅ ደራጊ ይሆን ነበር፡፡ እንደማንኛውም

[illegible] ግን ማለትም [illegible] ለማሳየት ከዚህ ጋር [illegible] ነው፣ [illegible] እንደሚከተለው ነገር ከላይ ከተሰጠው ጋር እያነፃፀርን እንመልከት።

ካሳ እስቴርን ሰደባት 25

በዚህ ምሳሌ ውስጥ፣ <u>ሰደባት</u> የሚለው ግስ እምድ፣ ተሳደበ ከሚለው እምድ [illegible] የተለየ ነው። [illegible] <u>ሰደበ</u> [illegible] ድርጊትን [illegible] ድርጊትን አያመለክትም። <u>ተሳደበ</u> የሚለው ግስ ግን ድርጊቱ፣ ማለትም የመሳደቡ ተግባር፣ ባጋጣሚ ሳይሆን፣ [illegible] የተፈፀመ መሆኑን ያመለክታል። ይህን ለማረጋገጥ የሚከተለውን ምሳሌ እንመልከት።

ካሳ ሰው ይሳደባል < [ይ-ት-ሳድድኽብ-አል] 26

በዚህ ምሳሌ ውስጥ፣ <u>ይሳደባል</u> የሚለው ግስ፣ አንድ ጊዜ ብቻ በአጋጣሚ የሚፈፀምን የመሰደብ ተግባር ሳይሆን፣ ቀጣይነት ያለውን የሚፈፀምን ድርጊት ያመለክታል። <u>ካሳ</u> ተራ ሰዳቢ ብቻ ሳይሆን፣ አመለኛ ሰዳቢ ነው። እንዲህ ያለ የአመል ተግባርን የሚገልፅ ግስ፣ ተራ ተግባርን ከሚገልፅ ተራ ግስ በቅርፁ ይለያል። ስለዚህም ለተራ ሰዳቢ <u>ሰደበ</u> የሚለውን፣ ለአመለኛ ሰዳቢ <u>ተሳደበ</u> የሚለውን እምድ እንጠቀማለን።

አመለኛ ሰዳቢ ተሳዳቢ ይባላል። የሚሳደበውም ማንንም ሊሆን ይችላል። ማንንም ሳይሆን፣ የተወሰነ ሰውን ለይቶ በተወሰነ ጊዜና በተወሰነ ምክንያት የሚሳደብ ከሆነ፣ ግሱ <u>ሰደበ</u> ይሆናል። ሰውየውም <u>ሰዳቢ</u> እንጂ፣ <u>ተሳዳቢ</u> አይባልም። ይህን ከሚከተለው ምሳሌ መረዳት ይቻላል።

(ሀ) **ካሳ እስቴርን ሰደባት** 27
(ለ) ***ካሳ እስቴርን ተሳደበ(-አት)**

ሁለተኛው አረፍተ ነገር ተቀባይነት የለውም። ለዚህም ምክንያቱ ተሳደበ የሚለው የባህሪ ግስ እስቴር ከሚለው ውሱን (ዕምር) ስም ጋር መዋቀሩ ነው። በዚህ ስም ፋንታ፣ እንደ ሽማግሌ፣ ልጅ፣ ቢቸ፣ ወዘተ፣ ያለ ኢውሱን (ያልታመረ) ስም ጋር ቢዋቀር ኖሮ፣ አረፍተ ነገሩ ተቀባይነት ይኖረው ነበር። ምክንያቱም፣

ካሳ ሽማግሌ ተሳደበ 28

[illegible] የባህሪ እቀማዶችን የምትመሰርተው /ተ-/ ቅጥያ ብቻ [illegible] ተደራጊ [illegible] ከምትመሰርተው /ተ-/ የተለየች ነች። ለዚህም ምክንያቱ የባህሪ አፅማድ [illegible] እንጂ፣ ተደራጊነትን የሚያመለክቱ አይደሉም። ሁለተኛም፣ የባህሪ እፅማድን የምትመሰርተው /ተ-/ የምትቀጠለው እንደ /-ሰደብ-/ ካሉ ዕዉር እምድ ላይ ሲሆን፣ ተደራጊ እፅማድን የምትመሰርተው /ተ-/ ግን የምትገኘው /ሰደብ-/ ከሚል እምድ ላይ ነው። የሁለቱ እፅማድ ውስጣዊ አወቃቀር ለየቅል ነው።

አንደኛው -ሳደብ- የሚል ሲሆን፡ ሌላኛው ሰደብ- የሚል መሆኑ ነው፡፡ ሰለተኛም ከላይ በተራ ቁጥር (28) ከተሰጠው ምሳሌ መረዳት እንደሚቻለው፡ የባህሪ አዕማድ ከተሳቢ ስማዊ ሀረግ ጋር መዋቀር ሲችሉ፣ ተደራጊ አዕማድ ግን ይህን ማድረግ ፈፅሞ አይችሉም፡፡ ምክንያቱም፣

*ካሳ ሽማግሌ ተሰደበ 29

ማለት፡ ተቀባይነት ያለው አባባል አይደለም፡፡ በነዚህ የቅርፅና የአገባብ ልዩነቶች ምክንያት፡ ሁለቱን /ተ-/ዎች የተደራጊ እና የባህሪ ምዕላድ ብለን፡ ልንለያቸው እንችላለን፡፡

አፀፋዊ አዕማድ

በዚህ ስር የሚካተቱ አዕማድ ድርጊትን ሳይሆን፡ ሁኔታን ያመለክታሉ፡፡ አንድ ሰው የሚገኝበትን ሁኔታ ወይም ይዞታ ስለሚገልፁ፡ የሁኔታ አዕማድ ሊባሉ ይችላሉ፡፡ አፈጣጠራቸው ከዕስር ወይም ከነፃ አዕማድ ላይ /ተ-/ የሚል ምዕላድ እንደሚከተለው በመቀጠል ነው፡፡

ሁኔታዊ	አፀፋዊ		30
/ቸኧግግኧር-/	/ትኧ-ቸኧግግኧር-/	ቸገረ	ተ-ቸገር-
/-ድኧሰሰኧት-/	/ትኧ-ድኧሰሰኧት-/	-ደሰተ	ተ-ደሰት-
/-ርኧከከኧብ-/	/ትኧ-ርኧከከኧብ-/	-ረከሰ	ተ-ረከብ-
/ጩኧንንኧቅ-/	/ትኧ-ጩኧንንኧቅ-/	ጨነቀ	ተ-ጨነቅ-
/-ክኧፍፍ-/	/ትኧ-ክኧፍፍ-/	ከፋ	ተ-ከፍ-
/-ቅኧይይኧም-/	/ትኧ-ቅኧይይኧም-/	-ቀየመ	ተ-ቀየም-

ስርዓታቸውን እንደሚከተለው አድርጎ ማሳየት ይቻላል፡፡

ስርዓት 14፣

ቅጣይ	አምድ		አፀፋዊ
[[ትኧ-] +	[1ኧ22ኧ3-]]	→	[ትኧ-1ኧ22ኧ3-]
	/-ድኧሰሰኧት-/		[ትኧድድኧሰኧት]

አዕማዱን የምትመሰርተው /ተ-/፣ ቀደም ሲል ካየናት፣ ተደራጊነትን ከምታመለክተው /ተ-/ የተለየች ነች፡፡ ተደራጊነትን የምታመለክተው /ተ-/ የምትገኘው ከድርጊቶ ወይም ከገቢር አዕማድ ጋር ነው፤ በተለይም ላቢ ከሆኑ ገቢር አዕማድ ላይ ተደራጊ አዕማድን የምትመሰርት ምዕላድ ነች፡፡ አፀፋዊ አዕማድን የምትመሰርተው /ተ-/ የምትቀጠለው፣ ከፍ ሲል እንደተገለፀው፣ ድርጊትን ሳይሆን፡ ሁኔታን ከሚያመለክቱ አዕማድ ላይ ነው፡፡ በዚህ አይነት የሚመሰረቱ አዕማድ፡ አረፍተ ነገር የሚመሰርቱት ከሁዋን ስማዊ ሀረግ ጋር

በመዋቀር ነው፡፡ ባለቤቱ፣ በአምዱ በተገለፀው ሁኔታ ውስጥ የሚገኝ እንጅ፤ ድርጊትን የሚፈፅም አይደለም፡፡ ድርጊት የለምና፡፡

አዕማዱ አፀፋዊ የሚባሉበት ምክንያት፣ ሁኔታው ከውጭ ወደ ሁዋኙ ሰው የሚመጣ ስለሆነ ነው፡፡ ለምሳሌ ፣

ካሳ ተቀየመ	31

ስንል፣ ለካሳ ቅያሜ ምክንያት የሆነው ነገር ወይም ሁኔታ ከካሳ ውጭ ነው፡፡ በመሆኑም ካሳ በዚያ ሁኔታ ውስጥ ተገኝቶአል፤ ወይም ሁኔታው በሌላ ሰው አማካኝነት ወደሱ እንዲያነጣጥር ተደርጎአል፡፡ በጥቅሉ ካሳ ከእሱ ውጭ በተፈጠረና ወደሱ ባነጣጠረ ሁኔታ ውስጥ ስለሚገኝ፣ አዕማዱ አፀፋዊ ሊባሉ ችለዋል፡፡

የአደራረግ አዕማድ

በዚህ ስር የሚከተቱት አዕማድ አንድ ድርጊት እንዴት እንደተፈፀመ የሚያመለክቱ ናቸው፡፡ ድርጊቱ በሀይል ወይም በለሆሳስ (በቀስታ)፣ በጥንቃቄ ወይም በዘፈቀደ የተፈፀመ ሊሆን ይችላል፡፡ በዚህም ምክንያት የአደራረግ አዕማድ ብለናቸዋል፡፡ በአፈጣጠር ባህሪያቸውም ሆነ በተግባራቸው ቀደም ሲል ባቢ ዘር ካልናቸው ውልድ ስሞች ጋር ይቀራረባሉ፡፡ እንደ ባህሪያቸው ልዩነት ለሁለት ንዑስ ክፍሎች እንመድባቸዋለን፡፡

አጠንካሪ አዕማድ

አንድ ድርጊት በሀይል ወይም በድንገት መፈፀሙን የሚያመለክቱ የአደራረግ አዕማድ አጠንካሪ ይባላሉ፡፡ የሚከተሉት የእነዚህ ምሳሌዎች ናቸው፡፡

ስር	አጠንካሪ [8]		32
/ስ-ብ-ር-/	/ሰ-ብብ-ርር-/	[ሰእብብእርር-]	ሰብር-
/ክ-ፍ-ት-/	/ክ-ፍፍ-ትት-/	[ክእፍፍእትት-]	ክፍት-
/ም-ል-ስ-/	/ም-ልል-ስስ-/	[ምእልልእስስ-]	ምልስ-
/ው-ር-ድ-/	/ው-ርር-ድድ-/	[ውእርርእድድ-]	ውርድ-
/ዘ-ግ - -/	/ዘ-ግግ-ትት-/	[ዝእግግእትት-]	ዘግት-
/ብ-ል - -/	/ብ-ልል-ትት-/	[ብእልልእትት-]	ብልት-
/ገ-ፍ - -/	/ገ-ፍፍ-ትት-/	[ግእፍፍእትት-]	ገፍት-
/ው-ጥ - -/	/ው-ጥጥ-ትት[9]-/	[ውእጥጥእትት]	ውጥት-

---

[8] ለዚህን እይታት አዕማድ አመሰራረት በተመለከተ፣ በስነ-ምዕላዳዊ ሳይሆን መዋቅራዊ በሆነ መንገድ ለተደረገ ጥናት ታደሰ (1980)ን ይመልከቱ፡፡

ስርዓቱን እንደሚከተለው እናሳያለን፡፡

ስርዓት 15(ሀ)፡

[ቁር → አጠንካሪ
[1-2-3] → /1-22-33-/ → [1እ22እ33-]
/ቁ-ፍ-ት-/ /ቁ-ፍፍ-ትት-/ [ቅእፍፍእትት]

ከሰርዓቱ እንደሚታየው[9] አጠንካሪ አዕማዱ የሚፈጠሩት የሁለቱን መድረሻና ቅድመ-መድረሻ ተናባቢ በማጥበቅ ነው፡፡ ስሩን በማስፋፋት ብቻ የሚፈጠሩ ናቸው፣ ለማለት ይቻላል፡፡ በተስፋፋው ስር ውስጥ የሚታየው /እ/ የተናባቢ ክትትሉሽን ለማገድ የሚገባው አናባቢ ነው፡፡ ስለዚህም [illegible] አንጅ፣ ስነ-ምዕላዳዊ አይደለም፡፡

[illegible] እንዲህ [illegible] አዕማድ ቅርፅ [illegible] በጅት ካየናቸው ደራጊ አዕማድ [illegible] መሆናቸውን [illegible] ያስፈልጋል፡ [illegible] ውስጥ የሚታየው አናባቢ /እ/ ነው፡ [illegible] የስሩን መድረሻና ቅድመ-መድረሻ ተናባቢ ሲደጋግም ደራጊ አዕማድ የስሩን ቅድመ-መድረሻ ብቻ ይደጋግማሉ፡፡ ስለዚህ ልዩነቶች [illegible] እንደ [ሰእበበእርርእ] ያሉ አዕማድን በሙሉ ልብ ግሳዊ ናቸው፣ ለማለት ያስቸግራል፡፡ ስለዚህም [illegible] ከማለት ይልቅ፣ የአደራረግ አዕማድ ያልናቸው፡፡ እንደ ግስ የሚቆጠሩት አለ ወይም አደረገ ከሚሉ ግሳዊ አዕማድ ጋር ሲጣመሩ ብቻ [illegible] ስብር- የነበረው፣ ስብር-አለ ወይም ስብር-አደረገ የሚል የአደራረግ ጥምር ግስ ይሆናል፡፡ ጥምሩ፣ ግስነትን አለ ወይም አደረገ ከሚለው ግስ ሲያገኝ [illegible] ስብር- ከሚለው እምድ ያገኛል፡፡ የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት፡፡

(ሀ) ብርጭቆው ስብር-አለ

(ለ) ካሳ ብርጭቆውን ስብር-አደረገው

የመጀመሪያው ምሳሌ ብርጭቆው ራሱ በድንገት ወይም በቅጽበት መሰበሩን ይመለከታል፡፡ ድንገትነቱን የሚገልፀው ስብር- የሚለው ክፍል ነው፡፡ ሁለተኛው ምሳሌ ደግሞ ካሳ ብርጭቆውን በሀይል ወይም በድንገት እንደፈፀመው

---

9 የመጨረሻዎቹ አራት ስሮች ሶስተኛ አግራቸውን ገርደዋል፡፡ ይሁን እንጅ፣ አጠንካሪነትን ለማሳየት በቀንፍደዋ እግር ቦታ ላይ /ት/ የምትባዋን ምትክ ድምፅ ያስገባሉ፡፡ ይህ በአጠቃላይ የገራጅ ስሮች ባህሪ ነው፡፡ ለዝርዝሩ ባዬ (1999)ን ይመልከቱ፡፡

የሚከተለው፡፡ [illegible] ክፍል [illegible]

[illegible]

ብቻ ነው፡፡ የሚከተሉትን ከላይኞቹ ጋር እያነፃፀርን እንመልከት፡፡

ስር | አለሳላሽ | 34

[illegible]

እንደነዚህ ያሉ አዕማድ በየስሩ ውስጥ [illegible]

አይነትም ከአጠንካሪ አዕማድ ይለያሉ፡፡ አናባቢው እንደ ደራጊ እና ደራራጊ ባሉ ግሳዊ አዕማድ ውስጥ የምናገኘው /-ኧ-/ ሲሆን፣ ተግባሩም አምዱን መፍጠር ነው፡፡ የአፈጣጠሩን ስርዓት እንደሚከተለው እናሳያለን፡፡

[illegible]

ስር		አለሳላሽ	
[1-2-3]	→	[1ኧ2ኧ33-]	
/ፌብ-ር-/	ሰሞ በሶወት	[ሰኧብኧርር-]	ልፀፍ

እንደ አጠንካሪ አዕማድ [illegible] ዕስር ናቸው፡፡ የሚገልፁትም ድርጊትን ብቻ ሳይሆን፣ [illegible] ነው፡፡ በራሳቸው [illegible] ሊባሉ የሚችሉ አይደሉም፡፡ ምክንያቱም [illegible] ግሳዊ ከሆኑት ከቀዳማይና ካልዓይ አንቀፅ ቅርፅ የተለየ መሆኑ ነው፡፡ በርባታው ክፍል እንዳየነው፣ የቀዳማይና የካልዓይ [illegible] የአለሳላሽ አዕማድ ቅርፅ ግን /1ኧ2ኧ33-/ የሚል ነው፡፡ [illegible] ግስ የሚሆኑት፣ ከፍ ሲል እንደተገለፀው፣ አለ ወይም አደረገ ከሚሉት ግሶች ጋር ሲጣመሩ ነው፡፡ ባጭር ቃል፣ ግስ የሚሆነው ጥምሩ ነው፡፡ [illegible] ባህሪያቸው ከአጠንካሪ አዕማድ የተለየ አይደለም፡፡ ሁለቱ የሚለዩት በቅርፃቸውና በሚገልፁት የአደራረግ [illegible] ነው፡፡

		ጥምር
[illegible]	←	[[ሰኧጥኧ-] + [ልፀፍ]]
[illegible]		[illegible]

የአደራረግ እዕማድ በተግባራቸው ግስም ተውሳከ ግስም ናቸው፡ ለማለት ይቻላል፡፡ በግስነታቸው ድርጊትን፣ በተውሳከ ግስነታቸው አደራረግን ያመለክታሉ፡፡ ከፍ ሲል እንደተጠቀሰው፣ በሀይል ወይም በድንገት፣ እንዲሁም በቀስታ ወይም በግብር-ይውጣ አይነት የተፈፀሙ ድርጊቶችን ያመለክታሉ፡፡ እነኝህ በሁኔታ ተውሳከ ግስ ሊገለፁ የሚገባቸው ተግባራት ናቸው፡፡ ባለፈው ክፍል እንደገለፅነው ቋንቋዋው ብዙ ተውሳከ ግሳዊ ቃላት የሉትም፡፡ ስለዚህም ተውሳከ ግሳዊ የሆኑ ተግባራትን የሚገልፀው በመስተዋድዳዊ ሀረጎች፣ በጥገኛ አረፍተ ነገሮችና እንዲሁም ከዚህ ላይ እንደምንረዳው በአደራረግ እዕማድ አማካኝነት ነው፡፡ በዚህም የውልድ ግሶችን ጉዳይ እንሰናበታለን፡፡

ውልድ ተውሳከ ግሶች

በስ ቃላት ክፍል በንወያይ እንደተገለፀው፣ ተውሳከ ግስ የሚባለው ክፍል በርካታ ቃላት የሉትም፡፡ በዚህም ምክንያት ተውሳከ ግሳዊ ተግባራት የሚገለፁት በመስተዋድዳዊ ሀረጎች፣ በጥገኛ አረፍተ ነገሮችና፣ ከፍ ሲል እንዳየነውም፣ በአደራረግ እዕማድ ነው፡፡ ይሁን እንጅ፡ ለአብነት የሚሆኑ ተውሳከ ግሳዊ ቃላት ስላሉ የእነሱን ስነ-ምዕላዳዊ ባህሪ ከዚህ ቀጥለን እንመለከታለን፡፡ እንደ ሌሎቹ ክፍሎች፣ እነዚህንም ነባርና ውልድ ብለን ልንለያቸው እንችላለን፡፡ ነባር የሚባሉት እንደሚከተሉት ያሉ ናቸው፡፡

ገና 1
ቶሎ
መቼ

እነዚህ አንድ ድርጊት የተፈፀመበትን ጊዜ የሚያመለክቱ ነባር የጊዜ ተውሳከ ግሶች ናቸው፡፡ ውልድ ተውሳከ ግስ ሊባሉ የሚችሉት እንደሚከተሉት ያሉ ናቸው፡፡

ቅፅል	ተውሳከ ግስ	2
ክፉ	ክፉ-ኝኝእ	
ጅል	ጅል-ኝኝእ	
ግም	ግም-ኝኝእ	
ምን	ምን-ኝኝእ	

እነዚህ ለአብነት ሊጠቀሱ የሚችሉ ውልድ ተውሳከ ግሶች ሲሆኑ፣ ስርዓታቸው እንደሚከተለው ነው፡፡

ስርዓት 1፣

ቅጣይ		ተውሳከ ግስ
[[ቅፅል] + [-ኝኝእ]]	⟶	[ቅፅል-ኝኝእ]
/ክ-ፍ-እ-/		[ክእፍእ-ኝኝእ]

እነዚህ የሁኔታ ተውሳከ ግሶች ናቸው፡፡ አንድ ድርጊት እንዴት እንደተፈፀመ ያመለክታሉ፡፡ መዋቅራዊ ባህሪያቸው ከግስ ጋር መግባት ነው፡፡ ይህን ከሚከተሉት ምሳሌዎች መረዳት ይቻላል፡፡

(ሀ) ልጁ ክፉኛ ወደቀ[10] 3
(ለ) ምንኛ ጠግቦአል ጃል!

ከነዚህ በተጨማሪ ምናልባት ተውሳከ ግስ ልንላቸው የምንችለው እንደሚከተሉት ያሉትን ነው፡፡

የሁዋሊት 4
የምብርክክ
የጎድን
የጎሪጥ

እንደነዚህ ያሉት ከስሞች ላይ /የ-/ን በማስቀደም የሚፈጠሩ ናቸው፡፡ ቅርፃቸው የአገናዛቢ ስማዊ ሀረግን ቅርፅ ይመስላል፡፡ ተግባራቸው ግን ባለገንዘብን ሳይሆን፣ አደራረግን ማመልከት ነው፡፡ ይህን ከሚከተሉት ምሳሌዎች መረዳት ይቻላል፡፡

(ሀ) ልጁ [[የሁዋሊት] ሄደ] 5
(ለ) ሰካራሙ ሰውየ [[የጎድን] ይሄዳል]
(መ) ልጁ [[የጎሪጥ] አየኝ]

በነዚህ ምሳሌዎች ውስጥ የሁዋሊት፣ የጎድን እና የጎሪጥ የሚሉት ተውሳከ ግሶች በግሶቹ የተጠቀሰው ተግባር እንዴት እንደተፈፀመ ያመለክታሉ፡፡ አንዳንድ ጊዜ

---

[10] ክፉኛ ከሚለው በስተቀር፡ ሌሎቹ ተውሳከ ግሶች ለአዲስ አበባው ሰው እንግዳ ሳይሆኑ አይቀሩም፡፡ ይሁን አንጅ፣ በገጠር፣ በተለይም በጎንደርና በወሎ፣ እጅግ የተለመዱ ናቸው፡፡ በአዲስ አበባ ፣

ክፉኛ ታሞአል

ከማለት ይልቅ፣ በሀይል ወይም በጠና ታሞአል፣

ምንኛ ጠግቦአል

ይሆንኑ ሁኔታ በመስተዋድዳዊ ሀረግ መግለፅ ይቻላል፡፡ ለምሳሌ <u>የሁዋሊት</u> በሚለው ፋንታ <u>ወደ ሁዋላ</u> የሚለውን መስተዋድዳዊ ሀረግ በመተካት፣

ልጁ [[ወደ ሁዋላ] ሄደ] 6

ማለት ይቻላል፡፡

በዚህና በ5(ሀ) በተጠቀሰው ምሳሌ መካከል የትርጉም ልዩነት ያለ አይመስልም፡፡ ይህ ከሆነ፣ በየተውሳከ ግሱ ውስጥ የምትገኘው /የ-/ በየመስተዋድዳዊ ሀረጉ ውስጥ የሚገኘው መስተዋድድ አቻ ነች፣ ለማለት ይቻላል፡፡ ይህ ለመሆኑ ከሚከተሉት ምሳሌዎችም መረዳት ይቻላል፡፡

(ሀ) የጎጃም መንገደኛ 7
(ለ) ወደ ጎጃም የሚሄድ መንገደኛ

(ሀ) የጎጃም አረቄ 8
(ለ) ከጎጃም የመጣ አረቄ

(ሀ) የጋን ጠላ 9
(ለ) በጋን የተጠመቀ ጠላ

በግልፅ እንደሚታየው በ(ሀ) ውስጥ /የ-/ የነበረው በ(ለ) ውስጥ ወደ ፣ ከ እና በ ሆናለች፡፡ ይህም እንደ የሁዋሊት ባሉት ተውሳከ ግሶች መነሻ ላይ የምትታየው /የ-/ የመስተዋድድ ምትክ ወይም አቻ ነች የሚለውን ሀሳብ የሚያጠናክር መረጃ ነው፡፡ ጉዳዩ ተጨማሪ ጥናት ይፈልጋል፡፡ ስጊዜው ግን እንደ <u>የሁዋሊትና</u> <u>የጎድን</u> ያሉት ከስም የሚመሰረቱ ተውሰከ ግሶች ናቸው፣ ለማለት የሚቻል ይመስላል፡፡ ያም ሆኖ፣ እንደ <u>ጎረቤ</u> እና <u>-ሁዋሊት</u> የመሳሰሉ ቃላት ክፍል ስም መሆኑን በርግጠኝነት መናገር ያስቸግራል፡፡ እንደነዚህ ያሉ ቃላት ስም ካልሆኑ፣ የ- የሚለው ምዕላድ የመስተዋድድ አቻ ነው ለማለትና እንደ <u>የሁዋሊት</u> ያሉ እሀዶችም መስተዋድዳዊ ሀረጎች ናቸው ብሎ ስመደምደም ያስቸግራል፡፡

ከማለትም፣ <u>እንዴት ጠግበሀል</u> ማለት የተለመደ ነው፡፡ በሀይል እና እንዴት የሚሉት ግን ተራ ተውሳከ ግስ ሳይሆኑ፣ ወደፊት በዝርዝር እንደምናየው፣ ሀረጎችና ጥምሮች ናቸው፡፡

እስካሁን በዚህ ንዑስ ክፍል በዝርዝር የተመለከትነውን እንደሚከተለው እናጠቃልለዋለን፡፡ በመሰረቱ ለማየት የሞከርነው በአራቱ የቃላት ክፍሎች ውስጥ የሚገኙትን ቃላት የአመሰራረት ስርዓት ነው፡፡ ስርዓቱ ያንዱ ክፍል ቃላት ከሌላው ክፍል ቃላት ላይ እንዴት እንደሚመሰረቱ ያሳያል፡፡ እያንዳንዱ ስርዓት የሚፈጥረው የቃላት መጠንም ወሰን የለውም፡፡ ርግጥ፣ ውይይታችን በአብዛኛው ያተኮረው በምንጠቀምባቸው ቃላት ውስጣዊ አቀነጃጀት ላይ ነው፡፡ ያቀነጃጀቱ ስርዓት ጥቅም ላይ ያልዋሉ እጅግ ብዙ ቃላትንም ሊፈጥር ይችላል፡፡ ይህን ስርዓት በወጉ ከተረዳን፣ ለአዳዲስ ፅንሰ–ሀሳብ፣ ቁሳቁስ፣ ድርጊት፣ ወዘተ፣ መግለጫ የሚሆን ቃል ፍለጋ ወደ ሌላ ቋንቋ መሄድ አያስፈልገንም፡፡ በስርዓቱ መሰረት ከራሱ ከቋንቋው ማውጣት ይቻላል፡፡ ይህ ለአማርኛ ብቻ ሳይሆን፣ ማንኛውም የሀገራችን ቋንቋ የሚገጥመውን የሳይንስና የስነ ጥበብ ፅንሰ-ሀሳብ መግለጫ የሚሆኑ ቃላት ለመፈልፈል የሚያስችል ስርዓት ነው፡፡

ቃላትን የምናወጣው በዚህ ንዑስ ክፍል እንዳየነው በሁለት መንገድ ነው፡፡ አንደኛው የቋንቋውን የድምፅ አሰካክ ስርዓት በመከተል ፎኒሞችን ከፎኒሞች ጋር በማቀናጀት ነው፡፡ ለምሳሌ፣

[ተእተተ] 10

በሚል የድምፅ አሰካክ ስርዓት እንደ፣

[ፍእርድ]	ፍርድ	11
[ጥእብስ]	ጥብስ	
[ልእብስ]	ልብስ	
[ውእርስ]	ውርስ	

ያሉ ነባር ቃላትን አፈጣጠር አይተናል፡፡ በዚሁ መሰረት እንደ፣

[ውእርት]	ውርት	12
[ቅእርት]	ቅርት	
[ስእርት]	ስርት	
[ዝእልት]	ዝልት	

ያሉ አዳዲስ ቃላትንም መፍጠር ይቻላል። እንደዚህ እያደረጉ በመፍጠር ለአዳዲስ ፅንሰ-ሀሳብና ክስተት ወይም ድርጊት ለያሚ ማግኘት ይቻላል።

ሁለተኛው መንገድ ምዕላድን ከምዕላድ ጋር ማገናኘት ነው። በዚህ መንገድ የሚፈጠሩ ቃላት ለነ-ምዕላዳዊ ናቸው። መሰረታቸው ምዕላድ ነውና። በዚህም አካሄድ በርካታ ውልድ ስሞችን፣ ቅፅሎችንና ግሶችን እይተናል። ስሞቹ ከቅፅሎች፣ ከነባር ስሞችና፣ ከስሮች፤ ቅፅሎች ከስሞችና ከስሮች፤ ውልድ ግሶች ደግሞ ከስሮችና ከተለያዩ እዕማድ ላይ እንደሚመሰረቱ እይተናል። እነዚህ ዘረ-ብዙ ወይም ረቢ ያልናቸው የቃላት ክፍሎች ናቸው። ተውሳከ ግስ የሚባለው ክፍል እንደነዚህኞቹ በርካታ ቃላት እንደሌለው፣ ስለዚህም ተውሳከ ግሳዊ ተግባራት በሀረጎች፣ በጥገኛ አረፍተ ነገሮችና በአደራረግ ግሶች እንደሚገለፅ አይተናል።

በዚህ መንገድ አዳዲስ ቃላት እንዴት መመስረት እንደሚቻልም ገልፀናል። ለአብነት እንደገና የሚከተለውን እንመልከት።

<u>ስር</u>	<u>እምድ</u>	<u>ቃል</u>	13
/ም–C–ት/	/ምኧCCኧት-/	/ምኧCCኧት-ኧ/	መረተ
	/አ-ምኧCCኧት-/	/አ-ምኧCCኧት-ኧ/	አመረተ
	/አ-ምCአት-/	/አ-ምCአት-ኢ/	አምራች

እነዚህ የምናውቃቸው ቃላት ናቸው። በዚሁ መሰረት የሚከተሉትን ደግሞ እንመልከት።

<u>ስር</u>	<u>እምድ</u>	<u>ቃል</u>	14
/ው–C–ት/	/ውኧCCኧት-/	/ውኧCCኧት-ኧ/	ወረተ
	/አ-ውኧCCኧት-/	/አ-ውኧCCኧት-ኧ/	አወረተ
	/አ-ውCአት-/	/አ-ውCአት-ኢ/	አውራች
		/ውኧCኧት/	ወረት

ከነዚህ መካከል ወረት የሚለው ብቻ በጥቅም ላይ ይገኛል። ሌሎቹ በጥቅም ላይ ገና አልዋሉም። ስርዓቱን ተከትለን የፈጠርናቸው አዳዲስ ቃላት ናቸው። <u>አውራች</u> የሚለው ኢንቬስተር የሚለውን የውጭ ቃል ሊተካ የሚችል ጥሩ ስያሜ ነው። በዚሁ አካሄድ አስፈላጊውን ቃል እየፈጠሩ መጠቀም ስለሚቻል፣ ቃላት ፍለጋ ወደ ሌላ ቋንቋ መሄድ አያስፈልግም። የሰው እንጅ የቋንቋ ድሀ የለውም። እያንዳንዱ ቋንቋ የማያልቅ ማዕድን ነው። በዚህም ከዚህ ክፍል ጋር እንሰያያለን።

መልመጃ

1. የሚከተሉትን ስሞች ወደ ቅፅል ይለውጡ፡፡
   ጥፋት፣ ጥጋብ፣ ወረት፣ ስበብ

2 ጥፋት ብሎ ጥፋተኛ ማለት ይቻላል፡፡ ክፋት ብሎ ክፋተኛ ማለት አይቻልም፡፡ ለምን?

3. /-እም/ በሚለው ምዕላድ የሚፈጠሩ ሶስት ቅፅሎችን ይጥቀሱ፡፡

4. ከነዚህ ቅፅሎች ላይ ምን አይነት ስሞች እንደሚፈጠሩ ምሳሌ እየሰጡ ያብራሩ፡፡

5. ስሞችን ወደ ቅፅል የሚለውጡ ምዕላዶች የቃል ክፍል ምን ይመስልዎታል? ለምን?

6. / ው - ር - ድ/ ከሚለው ስር ላይ

   (ሀ) አንድ የቀዳማይ፣ የካልዓይ፣ የቀጣይና የጨራሽ እምድ
   (ለ) አንድ ስም
   (መ) ሁለት የተላያዩ ቅፅሎችን ይመስርቱ፡፡

7. /ስ-ብ-ር/ ከሚለው ስር ላይ፣

   የተለያዩ ስስር እምዶችን ይመስርቱና በነሱ ላይ የተለያዩ ቅጥዮችን በመጨመር ቅፅል፣ ስምና እና የቀዳማይ እንቀፅ ግስ ይመስርቱ፡፡

8. <u>መጥረጊያ</u> የሚለውን ስም የአመሰራረት ስርዓት ያሳዩ፡፡

9. በቀጥታ ከስም እምድ ላይ የተመሰረተ ግስ እንዲሁም ከግስ እምድ ላይ የተመሰረተ ስም ይስጡ፡፡

10. ደከመ፣ ደካማ እና ድካም የሚሉትን ቃላት ክፍል ይግለፁ፣ አመሰራረታቸውንም ያሳዩ፡፡

11. /ግ-ን-ፍ/ ከሚለው ስር ላይ አንድ ስም፣ ቅፅልና አንድ የቀዳማይ እንቀፅ ግስ ይመስርቱ፡፡ ለመሰረቱአቸው ቃላት ትርጉም ለመስጠት ይሞክሩ፡፡

12. የርባታ ምዕላዶች ከመሰራች ምዕላዶች እንዴት እንደሚለዩ ምሳሌ እየሰጡ ይግለፁ፡፡

ጥመራ

ባለፈው ንዑስ ክፍል፣ ቃላት ከምዕላድና ከቃላት ላይ እንዴት እንደሚመሰረቱ ለማሳየ፡ት ሞክረናል፡፡ ከነባር ቃላት ላይ የተለያዩ መስራች ምዕላዶችን በመቀጠል አዳዲስ ቃላትን መፍጠር እንደሚቻል ተመልክተናል፡፡ ስርዓቱን ቅጠላ ልንለው እንችላለን፡፡ ይህም አንዱና ምናልባትም ዋነኛው የቃላት ምስረታ ስርዓት ነው ልንል እንችላለን፡፡ ሌላው ስርዓት ጥመራ ነው፡፡ ይህ ስርዓት ከነባር ቃላት ላይ ዕስር ምዕላዶችን የሚቀጥል ብቻ ሳይሆን፣ ነባር ወይም ውልድ ቃላትን ከነባር ወይም ከውልድ ቃላት ጋር በማጣመር፣ ማለትም በማቀናጀት፣ ጥምር ቃላትን የሚፈጥር ነው፡፡ የአጠማመሩን ዝርዝር ሂደት በዚህ ንዑስ ክፍል እንመለከታለን፡፡ ካሁን በፊት እንዳደረግነው ሁሉ፣ አሁንም ከስም በመጀመር የእያንዳንዱን የቃላት ክፍል የጥመራ ስርዓት በየተራ እንመረምራለን፡፡

ጥምር ስሞች

በጥመራ ስርዓት የሚፈጠሩ ስሞች ጥምር ስሞች ይባላሉ፡፡ አፈጣጠራቸውም ከስሞችና ከግሶች ነው፡፡ ከስሞች የሚፈጠሩት እንደሚከተሉት ያሉ ናቸው፡፡

ስም	ስም	ጥምር ስም	1
ቤት	ክርስቲያን	ቤት-ኧ-ክርስቲያን	ቤተ ክርስቲያን
ሊቅ	መንበር	ሊቅ-ኧ-መንበር	ሊቀ መንበር
በትር	መንግስት	በትር-ኧ-መንግስት	በትረ መንግስት
ሰብል	ወንጌል	ሰብል-ኧ-ወንጌል	ሰብለ ወንጌል

ከመዘርዝሩ እንደሚታየው ሁለት ነባር ስሞች እየተጣመሩ አንድ ጥምር ስም ለመሆን ችለዋል፡፡ በየጥምሩ የመጀመሪያ ቃል መድረሻ ላይ /-ኧ-/ የሚል ቅጣይ አለ፡፡ ይህ ቅጣይ ሁለቱ ስሞች ተጣምረው አንድ አካል መሆናቸውን የሚያመለክት ነው፡፡ ስለዚህም አጣማሪ ምዕላድ ልንለው እንችላለን፡፡ በእሉ አማካኝነት የሚጣመሩትን ስሞች ተጣማሪ እንላቸዋለን፡፡ አጣማሪው ምዕላድ ከሌለ፣ ስሞቹ ጥምር መሆናቸው ይቀርና ዝምድና የሌላቸው ሁለት ተከታታይ ስሞች ብቻ ይሆናሉ፡፡ ጥምር ሲሆኑ የሚከተሉትን ስርዓት እንደሚከተለው እናሳያለን፡፡

ስርዓት 1፣

$$[\text{ስም}]_{\text{ስም}} + [\text{ኧ}]_{\text{አጣማሪ}} + [\text{ስም}]_{\text{ስም}} \longrightarrow [\text{ስም-ኧ-ስም}]_{\text{ጥምር}}$$

ከላይ በሚታየው ሁኔታ ቃላት ከቃላት ጋር እየተቀናጁ ጥምር ቃል ይፈጥራሉ፡፡

ከዚህ ላይ አንድ ጥያቄ ሊነሳ ይችላል፡፡ ይኸውም የሚፈጠረው ቅንጅት ጥምር ቃል ለመሆኑ ማስረጃው ምንድን ነው? የሚል ነው፡፡ በዚህ ክፍል ለምንወያይበት ጉዳይ መሰረት የሚጥል ጥያቄ በመሆኑ፣ ከወዲሁ ግልፅ የሆነ መልስ ያስፈልገዋል፡፡

በስርዓት እንደ በሚታየው ሁኔታ ቃላት ሲቀናጁ የሚፈጠረው ቅንጅት ጥምር ቃል ነው የምንለው፣ ቅንጅቱ የሚከተሉትን መስፈርቶች የሚያሟላ ከሆነ ነው፡፡

(ሀ) የቅንጅቱ ትርጉም ከሚቀናጁት ቃላት ተጠላፊ ትርጉም የተለየ ከሆነ፣
(ለ) ቅንጅቱ ለሌሎች ቃላት ምስረታ መሰረት ሊሆን ከቻለ፣
(ሐ) እንደ ማንኛውም ተራ (ቅንጅት ያልሆነ) ቃል ለልዩ ልዩ ሰዋስዋዊ ተግባራት ልዩ ልዩ ቅጥያዎችን በመጨመር ሊረባ የሚችል ከሆነ፣
(መ) እንደ ማንኛውም ተራ ቃል በክፍል ሁለት ከጠቀስናቸው ስድስት የቃላት ክፍሎች ውስጥ በአንዱ ሊመደብ ከቻለ፣ እና
(ሠ) በሚቀናጁት ቃላት መካከል ከአጣማሪ ሌላ ምንም አይነት ምዕላድ የማያስገባ ከሆነ፡፡

ከዚህ በላይ የተዘረዘሩትን መስፈርቶች በሙሉ ወይም በከፊል የሚያሟላ ማንኛውም ቅንጅት እንደ አንድ ጥምር ቃል ሊቆጠር ይችላል፡፡

ከላይ የተጠቀሱት ጥምሮች እነዚህን መስፈርቶች እንዴት እንደሚያሟሉ፣ አንዱን ጥምር እንደ ምሳሌ እንውሰድና እንመልከት፡፡

<u>ሊቀ መንበር</u> የሚለውን እንውሰድ፡፡ ጥምሩ የ<u>ሊቅ</u> እና የ<u>መንበር</u> ቅንጅት ነው፡፡ የጥምሩ ትርጉም ግን የተጣማሪዎቹ ተናጠል ትርጉም፣ ማለትም የ<u>ሊቅ</u> እና የ<u>መንበር</u> ትርጉም፣ ቅንጅት አይደለም፡፡ የጥምሩ ትርጉም የጉባዔ መሪ ወይም አለቃ ማለት ነው፡፡ መሪነትም ሆነ አልቅና ከሊቅነት ጋር ግንኙነት ላይኖረው ይችላል፡፡ ሊቀ መንበር የሆነ ሁሉ ሊቅ ነው፣ ማለት አይቻልም፡፡ ቢሆን ጥሩ ነበር፣ ብዙ ጊዜ ግን አይሆንም፡፡ ሁኔታው የጥምሩ ትርጉምና የተጣማሪዎቹ ቃላት ተናጠል ትርጉም የተለያየ እንደሆነ ያመለክታል፡፡

<u>ሊቀ መንበር</u> ከሚለው ጥምር ላይ ቅጣይ ምዕላድ በመጨመር ሌላ ቃል መፍጠር ይቻላል፡፡ ለምሳሌ /-ንነኸት/ የሚለውን የረቂቅ ስም መስሪች ምዕላድ በጥምሩ መድረሻ ላይ በመጨመር፣ <u>ሊቀ መንበርነት</u> የሚል ሌላ ቃል መፍጠር ይቻላል፡፡ በተጨማሪም ጥምሩ እንደማንኛውም ተራ (ጥምር ያልሆነ) ስም፣ /-ኦችች/ የሚለውን የቁጥር ምዕላድ፣ ወይም /-ኡ/ የሚለውን የዕምርነት ምዕላድ ሊያስከትል ይችላል፡፡ ይህን ሲያደርግ፣ <u>ሊቀ መንበር-ኦች</u> እና <u>ሊቀ መንበር-ኡ</u> የሚል ቅርፅ ይኖረዋል፡፡ ምዕላዶቹ የሚቀጠሉት <u>መንበር</u> ከሚለው ተጣማሪ ላይ ነው፡፡ <u>ሊቅ</u> ከሚለው ላይ ቢቀጠሉ፣ ቅርፁ <u>ሊቅ-ኦች መንበር</u> ወይም <u>ሊቅ-ኡ</u>

መንበር የሚል ይሆናል፡ ይህ ደግሞ ተቀባይነት ያለው አባባል አይደለም። ምክንያቱም ለቁጥርና ለምርነት የሚረባው ሙሉ ጥምሩ እንጅ፣ የጥምሩ አንድ አካል የሆነው ምዕላድ ብቻ ባለመሆኑ ነው። እነዚህ ሁኔታዎች ሊቀ መንበር የሚለው ቅንጅት አንድ ቃል እንጅ የሁለት ለሞች ከትትል እንዳልሆነ ያመለክታሉ። አንድ ቃል ባይሆን ኖሮ፣ መለተዓምሩ /-ኡ/ ሊቅ በሚለው ላይ ሲቀጠል፣ ተቀባይነት ያለው አባባል እናገኝ ነበር። ለምሳሌ የሚከተለውን እንመልከት።

ሊቅ-ኡ ልጅ 2

ይህ ተቀባይነት ያለወ አባባል ነው። መለተዓምሩ /-ኡ/ የሚገኘው ሊቅ ከሚለው ቃል ጋር ነው። ልጅ ከሚለው ጋር እንደሚከተለው ሆኖ ቢገኝ፣ መዋቅሩ አንድም ተቀባይነት አይኖረውም፡ አለያም ትርጉሙን ይለውጣል።

*ሊቅ ልጅ-ኡ 3

ሊቅ ልጅ-ኡ የሚለው ትርጉም፣ ሊቅ የሆነው የሰውየው ልጅ እንደ ማለት ነው። ለዚህ ትርጉም ለውጥ ምክንያት የሆነው /-ኡ/ የሚለው ምዕላድ አገናዛቢ (ባለገንዘብን አመልካች) በመሆኑ ነው። ከመለተዓምሩ /-ኡ/ በአገባብ ይለያል። እንዴት እንደሚለይ በከፍል ሶስት እንመለከታለን።

ጥምሩ፣ ማለትም ሊቀ መንበር፣ የስም ወገን ነው። ይህን የምንልበት ምክንያት እንደ ማንኛውም ስም ባለቤትም ሆነ ተሳቢ ሆኖ በአረፍተ ነገር ውስጥ ስለሚገኝ ነው። ይህን ከሚከተሉት ምሳሌዎች መገንዘብ ይቻላል።

(ሀ) ሊቀ መንበሩ መጣ 4
(ለ) አለቴር ሊቀ መንበሩን ጠራችው

በመጀመሪያው ምሳሌ ውስጥ ሊቀ መንበሩ የሚለው የአረፍተ ነገሩ ባለቤት ሆኖ ገብቶአል። አገባቡም በአረፍተ ነገሩ መነሻ ላይ ነው። በሁለተኛው ምሳሌ ደግሞ ይኸው ቃል የግሱ ተሳቢ ሆኖ ገብቶአል። ቦታውም ከግሱ በፊት ነው። እነዚህ መዋቅራዊ ባህሪያት ስሞችን ከሌሎች የቃላት ክፍሎች ለለሚለዩ፣ ጥምሩንም የስም ወገን ያደርጉታል። በተጨማሪም /-ኦችች/ የሚለውን የቁጥር ምዕላድ ማለከተሉ የለም ወገን ለመሆኑ ማረጋገጫ ነው።

በመጨረሻም ሊቀ መንበር የሚለው ጥምር ለመሆኑ ማረጋገጫው በሊቅ እና በመንበር መካከል ሌላ ቃል ማስገባት አለመቻሉ ነው። ለዚህ የሚከተለውን እንመልከት፣

*ሊቀ ጥሩ መንበር 5

ይህ ቅቀፃይነት ያለው አባባል አይደለም፡፡ ለዚህ ምክንያቱ በሁለቱ ተጣማሪዎች መካከል ጥሩ የሚለው ቃል ገብቶ መገኘቱ ነው፡፡ ይህም ሁለቱ ቃላት አንድ አካል ስለሆኑ፣ ባዕድ አካል በመካከላቸው ሊያስገቡ እንደማይችሉ ያመለክታል፡፡ ጥሩ የሚለው ቅፅል ሙሉ ጥምሩን እንጅ የጥምሩ ግማሽ አካል የሆነውን መንበርን ብቻ ሊገልፅ አይችልም፡፡ ሙሉ ጥምሩን በሚገልፅበት ጊዜ አገባቡ እንደሚከተለው ነው፡፡

[ጥሩ [ሊቀ መንበር]] 6

ጥሩ የሚለው ቅፅል ሊቀ መንበር ከሚለው ጥምር ስም ጋር ተዋቅሮ ጥሩ ሊቀ መንበር የሚል ስሙ መዋቅር መስርቶአል፡፡ የመዋቅሩ መሪ ሙሉ ጥምሩ ነው፡፡ ቅፅሉ የጥምሩ ገላጭ ነው፡፡

እንግዲህ ሊቀ መንበር የሚለው ቅንጅት ከላይ ከ(ሀ) እስከ (ረ) ድረስ የተዘረዘሩትን መስፈርቶች በሟሟላ፣ እንደ ሁለት ተከታታይ ቃላት ሳይሆን፣ እንደ አንድ ጥምር ቃል ሊቆጠር ይችላል፡፡

ከዚህ ላይ አንድ ጥያቄ መነሳቱ አይቀርም፡፡ ይኸውም ሊቀ መንበር የሚለው ቅንጅት ጥምር ቃል ባይሆን ኖሮ፣ ምን ሊሆን ይችል ነበር? የሚል ነው፡፡ አንድ ቅንጅት ጥምር ቃል ካልሆነ፣ አንድም ዕስር አምድ፣ አለያም ሀረግ ሊሆን ይችላል፡፡ ዕስር አምድ ምን ማለት እንደሆነ፣ ካሁን በፊት ተገልፆአል፤ ሙሉ ቃል ለመሆን ምዕላድ የሚፈልግ አሀድ ነው ብለናል፡፡ ለምሳሌ፣ ገደል- የሚለውን ቅርፅ ብንመለከት፣ ሙሉ ግስ አይደለም፡፡ ሙሉ የሚሆነው፣ እንደ /-ኧ/ ያለ የርባታ ምዕላድ ሲቀጠልበት ነው፡፡ ይህም በሚሆንበት ጊዜ፣ ቅርፁ ገደል-ኧ የሚል ሙሉና ነፃ ቃል ይሆናል፡፡ በግስነት በአረፍተ ነገር ውስጥ የሚገኘውም በዚህ በሙሉ መልኩ ነው፡፡ ሀረግ የሚለውን ቃል ወደፊት በሰፊው እንገልፀዋለን፡፡ ለጊዜው ግን ደረጃው ከቃል በላይ የሆነ ቅንጅት ነው፤ ብለን እናልፈዋለን፡፡ ከዚህ አንፃር ሊቀ መንበር የሚለውን ስናይ፣ ቅርፁ ከሀረግ በታች እና ከዕስር ምዕላድ በላይ እንደሆነ እንረዳለን፡፡ በዚህ ደረጃ የሚገኝ ማንኛውም ቅርፅ ቃል ነው፡፡ ደረጃው ግን ተራ ወይም ጥምር ሊሆን ይችላል፡፡

ጥምር ቃላት ከሙሉ ቃል ወይም አምድ ላይ ሊመሰረቱ ይችላሉ፡፡ ተጣማሪዎቹ በጥምሩ ውስጥ የተለያየ ቦታና ተግባር አላቸው፡፡ ተግባራቸውም መሪነት ወይም ገላጭነት ነው፡፡ ከተጣማሪዎቹ አንዱ የጥምሩ መሪ ሲሆን፣ ሌላው የእሱ ገላጭ ነው፡፡ መሪ የሚባለው፣ ሙሉ ጥምሩ በሚገባበት ቦታ ሁሉ፣ የትርጉም ለውጥ ሳያስከትል ብቻውን ሊገባ የሚችለውንና ከጥምሩ ጋርም በቃል ክፍሉ አንድ የሆነው ተጣማሪ ነው፡፡ ቤተ ክርስቲያን የሚለውን ጥምር እንውሰድና ሁኔታውን በምሳሌ እንረዳው፡፡

(ሀ) ቤተ ክርስቲያን ተዘረፈ 7
(ለ) ቤቱ ተዘረፈ

በምሳሌ (ሀ) ውስጥ ቤተ ክርስቲያኑ የሚለውን ጥምር ቤቱ የሚለው የጥምሩ የመጀመሪያ ቃል፣ ማለትም ተጣማሪ፣ ተክቶታል፡፡ ይህም ሲሆን የአረፍተ ነገሩ መሰረታዊ ትርጉም አልተለወጠም፡፡ በሁለቱም አረፍተ ነገሮች የተዘረፈው ቤት ነው፡፡ ነገር ግን ጥምሩን ቤቱ የሚለው ተጣማሪ ሳይሆን፣ ክርስቲያኑ የሚለው ተጣማሪ ቢተካው ኖሮ፣ ውጤቱ እንደሚከተለው ይሆን ነበር፡፡

ክርስቲያኑ ተዘረፈ. 8

ይህ አረፍተ ነገር የተስተካከለ ነው፡፡ ይሁን እንጅ፣ በመሰረታዊ ትርጉሙ በተራ ቁጥር 7(ሀ) ከሚታየው ምሳሌ ትርጉም የተለየ ነው፡፡ ምክንያቱም በተራ ቁጥር 7(ሀ) ውስጥ የተዘረፈው ቤተ ክርስቲያኑ እንጅ ክርስቲያኑ አይደለም፡፡ በምሳሌ ተራ ቁጥር (8) ግን የተዘረፈው ቤቱ ሳይሆን፣ ክርስቲያኑ ነው፡፡ ክርስቲያን የሚለው ቃል ሙሉ ጥምሩን ተክቶ ሲገባ፣ በአረፍተ ነገሩ ትርጉም ላይ ለውጥ አስከትሎአል ማለት ነው፡፡ ይህን የሚያደርግ ተጣማሪ፣ ከፍ ሲል እንደተገለፀው፣ የጥምር መሪ ሲሆን አይችልም፡፡ መሪ ሲሆን የሚችለው፣ ያለምንም መሰረታዊ የትርጉም ለውጥ ጥምሩን እየተካ ሲገባ የሚችለው ተጣማሪ ብቻ ነው፡፡ በተሰጠው ምሳሌ ውስጥ፣ ይህን ሊያደርግ የሚችለው ቤት የሚለው ተጣማሪ ስለሆነ፣ እሱ የጥምሩ መሪ ነው፡፡ የዚህ የቃል ክፍልም ስም ስለሆነ፣ ከጥምሩ የቃል ክፍል ጋር አንድ ነው፡፡

ክርስቲያን የሚለው ተጣማሪ ቃል በጥምሩ ውስጥ ያለው ተግባር ምንድን ነው? የሚል ጥያቄም ማንሳት ይቻላል፡፡ የእሱ ተግባር መሪውን ተጣማሪ መግለፅ ነው፡፡ በዚህ መሰረት በምሳሌው ውስጥ ክርስቲያን የሚለው ተጣማሪ ቤቱ የእስላም፣ የተማሪ፣ የመጠጥ፣ ወዘተ፣ ሳይሆን፣ የክርስቲያን ብቻ መሆኑን በመግለፅ ተግባሩን መወሰን ነው፡፡ ከዚህ አንፃር ሲታዩ፣ ተጣማሪዎቹ ገላጭ እና ተገላጭ ናቸው ብሎ መደምደም ይቻላል፡፡ መሪው ተገላጩ ሲሆን፣ አጃቢው ወይም ተከታዩ ገላጩ ነው፡፡ ባጭሩ የተጣማሪዎች ዝምድና የመሪና የተመሪ፣ ብሎም የተገላጭና የገላጭ ነው፡፡

ይህ ዝምድና መሪውና አጃቢው (ገላጩ) በጥምሩ ውስጥ በሚገኙበት ቦታ ይወሰናል፡፡ ለምሳሌ፡ በጠቀስነው ጥምር ውስጥ የመሪው ቦታ ከአጃቢው በስተግራ (በፊት) እንደሆነ እንመለከታለን፡፡ በተጠቀሱት ሌሎች ጥምሮች የሚታየው ቅደም-ተከተልም እንደዚሁ ነው፡፡ በዚህም ምክንያት እንደ ቤተ ክርስቲያን ያሉ ጥምሮች በሙሉ ግራ መሪ ጥምሮች ሲባሉ ይችላሉ፡፡ ግራ መሪ ስመሆናቸው ተጨማሪ ምልክት አለ፡፡ ይኸውም /-ኧ/ የሚለው አጣማሪ ምዕላድ ነው፡፡ ይህ ምሳድ የተቀጠለው በመሪው ተጣማሪ፣ ማለትም በቤት፣ ላይ ነው፡፡ ያንድን ጥምር መሪ ለማወቅ ይህ ምዕላድ የሚገኝበትን ተጣማሪ ማየቱ ጠቃሚ ሲሆን ይችላል፡፡ ቤተ ክርስቲያን በሚለው ጥምር ውስጥ /-ኧ/ የሚገኘው ቤት በሚለው ተጣማሪ ላይ ስለሆነ፣ ይህ ቃል የጥምሩ መሪ ነው፡፡

ግራ መሪ ጥምሮች እንዳሉ ሁሉ፣ ቀኝ መሪ ጥምሮችም አሉ፡፡ እነዚህም እንደሚከተሉት ያሉ ናቸው፡፡

<u>ስም</u>	<u>ስም</u>	<u>ጥምር</u>	9
ዳቦ	ቤት	ዳቦ ቤት	
አየር	መንገድ	አየር መንገድ	
ብረት	ድስት	ብረት ድስት	

እንደነዚህ ያሉ ጥምሮች መሪ በቀኝ በኩል ያለው ተጣማሪ ነው፡፡ ለምሳሌ፣ <u>ዳቦ ቤት</u> የሚለውን ጥምር ብንወስድ፣ መሪው <u>ቤት</u> የሚለው ተጣማሪ ነው፡፡ <u>ዳቦ</u> የዚህ መሪ አጃቢ ብሎም ገላጭ ነው፡፡ የቤቱ ተግባር ምን እንደሆነ ይገልፃል፡፡ ያጠማመሩን ስርዓት እንደሚከተለው ማሳየት ይቻላል፡፡

ስርዓት 2፣

[ለም] + [ስም] ———→ [ስም]ጥምር

በዚህ ስርዓት መሰረት የሚፈጠሩ፣ እንደ <u>ዳቦ ቤት</u> ያሉ ቅንጅቶች ጥምር ቃል መሆናቸውን ቀደም ሲል በጠቀስናቸው መስፈርቶች ማረጋገጥ ይቻላል፡፡ ለምሳሌ፣

ዳቦ ቤት ገዛሁ 10

ብንል፣ <u>ዳቦ ቤት</u> የሚለውን ጥምር ያለ ምንም መሰረታዊ የትርጉም ለውጥ ሊተካው የሚችለው <u>ቤት</u> የሚለው ተጣማሪ ነው፡፡ ይኸውም፣

<u>ቤት</u> ገዛሁ 11

በማለት ነው፡፡ <u>ቤት</u> በሚለው ፋንታ <u>ዳቦ</u> የሚለው ተጣማሪ ቢገባ፣ የአረፍተ ነገሩ መሰረታዊ ትርጉም ይለወጣል፡፡ ከዚህም <u>ዳቦ</u> የሚለው ተጣማሪ የጥምሩ መሪ አለመሆኑን መረዳት ይቻላል፡፡

እንደ <u>ዳቦ ቤት</u> ያሉትን ጥምር ቃላት መሪ ለማወቅ የሚቻለው ከተጣማሪዎቹ አገባብ እንጅ፣ ቀደም ሲል እንዳየነው፣ ከቅርፅ አኳዋያ አይደለም፡፡ ከቅርፅ ማወቅ የሚቻለው በአጣማሪ አማካኝነት የሚጣመሩ ቃላትን መሪ ብቻ ነው፡፡ ሁኔታው ጥምር ቃላትን አጣማሪ ያላቸውና የሌላቸው ብለን በሁለት እንድንከፍላቸው የሚያደርግ ነው፡፡ አጣማሪ ያላቸውን ጥምሮች መሪ፣ በቅርፅና በአገባብ መለየት ሲቻል፣ አጣማሪ የሌላቸውን ጥምሮች መሪ በአገባብ ብቻ ማወቅ ይቻላል፡፡

ከፍ ሲል እንደ <u>ቤተ ክርስቲያን</u> ያሉት ጥምሮች ግራ መሪ ሲሆኑ፣ እንደ <u>ዳቦ ቤት</u> ያሉት ቀኝ መሪ እንደሆኑ ገልፀናል፡፡ ይህ ደግሞ በቋንቋዋው ውስጥ ሁለት አይነት ጥምሮች እንዳሉ ያሳያል፡፡ ይህ ሊሆን ይችላል ወይ? በአንድ የቃላት ክፍል ውስጥ የሚገኙ ቃላት ሲቀናጁ የሚፈጠሩት ጥምሮች ግራ ወይም ቀኝ መሪ እንጅ፣ እንዴት ከፊሎቹ ግራ፣ ከፊሎቹ ደግሞ ቀኝ መሪ ሊሆኑ ይችላሉ? የሚል ጥያቄ ሊነሳ ይችላል፡፡ ጥያቄው ተገቢ ነው፡፡ በመሰረቱ

በማንኛውም ቋንቋ ቢሆን፣ በአንድ ክፍል የሚገኙ ቃላት ሲቀናጁ የሚፈጥሩት ጥምር ቃላት ወይ ግራ፣ ወይ ደግሞ ቀኝ መሪ ይሆናሉ እንጅ፣ ከሁለቱ አንዱን አይነት፣ ሌሎቹ ሌላውን አይነት ጥምር ሊሆኑ አይችሉም። የመሪው አይነትና የአገባብ ስታም እንደዚሁ አንድ ወጥ መሆን አለበት።

ጥምሮች ሁለት አይነት የሚሆኑት ቋንቋው ሁለት አይነት የጥመራ ስርዓቶችን የሚከተል ሲሆን ነው። ይህም ሊሆን የሚችለው፣ ቋንቋው ከሌላ ቋንቋ ጋር ግንኙነት ሲኖረውና፣ በዚያ ቋንቋ ተጋቦት ምክንያት የዚያን ቋንቋ ስርዓት ከራሱ ስርዓት ጋር ጎን ለጎን ሲጠቀም ነው። ቋንቋው ሁለቱንም ስርዓቶች የሚጠቀም ከሆነ፣ ጥምሮቹም እንደሚፈጠሩበት ቋንቋ ስርዓት የተለያየ የመሪና የነፃው አቀማመጥ ሊይዙ ይችላሉ።

ከዚህ አንፃር ሲታይ፣ የአማርኛ የጥመራ ስርዓትም በከፊል ከሌላ ቋንቋ የመጣ ነው ለማለት ይቻላል። ይህ ትክክል ነው። የግራ መሪ ጥምሮች ስርዓት የአማርኛ ሳይሆን፣ የግዕዝ ነው። በዚህ ቋንቋ ጥምር ቃላት በሙሉ ግራ መሪ ናቸው። እንደ <u>ቤተ ክርስቲያን</u> ያሉ ግራ መሪ ቃላት መሰረትም ሆነ የጥመራ ስርዓት የዚሁ ቋንቋ ነው። የአማርኛውን ስርዓት ተከትለው የሚፈጠሩት እንደ <u>ዳቦ ቤት</u> ያሉ ቀኝ መሪ ጥምሮች ብቻ ናቸው። የርባታ ምዕላዶችም ሆኑ የምስረታ ምዕላዶች የሚቀጠሉት በዚሁ መሪ ላይ ነው። ለምሳሌ፣ ቀደም ሲል እንዳየነው፣ እንደ /-ኦችች/ ያሉ የርባታ ምዕላዶችና እንደ /-ንንኧት/ ያሉ የምስረታ ምዕላዶች የሚገቡት መሪውን ተጣግረ፣ ማለትም ቤት የሚለውን ስም፣ ተከትለው ነው። ስለዚህም፣

(ሀ) ዳቦ ቤት-ኦችች ዳቦ ቤቶች 12
(ለ) ዳቦ ቤት-ንንኧት ዳቦ ቤትነት

እንላለን።

በዚሁ በአማርኛው ስርዓት መሰረትም፣ በግዕዙ ስርዓት በሚፈጠሩ ግራ መሪ ጥምሮች ላይ የርባታም ሆነ የምስረታ ምዕላዶች የሚቀጠሉት ከቀኝ ተጣግረ ላይ ነው። ስለዚህም፣

(ሀ) ቤተ <u>መንግስት-ኦችች</u> 13
(ለ) ሊቀ <u>መንበር-ኦችች</u>

ማለት፣ የተለመደ ነው። ይሁን እንጅ፣ እንደነዚህ ባሉ ጥምሮች፣ ምዕላዶቹ የተቀጠሉት ከመሪው ላይ ሳይሆን ከአጃቢው፣ ማለትም ከነፃው ስም ላይ ነው። እንደ ግዕዙ ስርዓት ቢሆን ኖሮ፣ ምዕላዶቹ ከመሪው ስም ላይ መቀጠል ነበረባቸው። ይህ ሲሆን፣ ቃሉ በግዕዝ መልኩ <u>አብያተ መንግስት</u> ይሆናል። የአማርኛውን /-ኦችች/ ከመሪው ላይ ብንቀጥልበት፣

*ቤት-ኦች መንግስት 14

የሚል ተቀባይነት የሌለው ጥምር ይሆናል። ተቀባይነትን የሚያጣበት ምክንያት የርባታው ምዕላድ /-ኦችች/ በቀኝ በኩል ከሚገኘው ተጣግሬ ቃል እንጅ፣ በግራ በኩል ከሚገኘው ላይ መቀጠል ስለማይችል ነው። በቀኝ በኩል

የሚገኘው ቃል የጥምሩ መሪ ቢሆንም ባይሆንም፣ ምዕላዱ የሚቀጠለው ከእሱ ጋር ነው፡፡ ለምዕላዱ ግሬፌደ መሳኙ ቦታው እንጅ በቦታው ላይ የሚገኘው ተጣማሪ ተግባር አይደለም፡፡

በዚሁ መሰረት ምዕላዶችን ከቀኙ ተጣማሪ ላይ የሚያሳዩ፣ እንደ ቤተ መንግስቶች ያሉ ቃላት ከግዕዝ ስርዓት ያፈነገጡ ስለሚመስሉ፣ አንዳንድ የግዕዝ ምሁራንን ሳያስቆጡ አይቀሩም፡፡ ምክንያቱም የርባታው ምዕላድ የሚያመለክተው ቤት የሚለውን መሪ ቃል ብዛት ሳይሆን፣ መንግስት የሚለውን አጃቢ ቃል ብዛት ነው፡፡ ከአማርኛ ስርዓት አንፃር ሲታይ፣ የምዕላዱ አገባብ ትክክል ነው፡፡ የምዕላዱ አገባብ በቦታ እንጅ በቦታው ላይ በሚገኝ ቃል ተግባር ላይ የሚወሰን አይደለም[1]፡፡

እስካሁን ለማሳየት የሞከርነው ተራ ስሞችን በማቀናጀት ጥምር ቃላትን እንዴት መፍጠር እንደሚቻል ነው፡፡ ከዚህ ቀጥለን ደግሞ ጥምር ስሞች ከውልድ ስሞችና ከግስ እምዶች ላይ እንዴት እንደሚመሰረቱ እንመለከታለን፡፡

ስም	ግሳዊ እምድ	ጥምር ስም
ወዝ	አደር-	ወዝ አደር
አለም	አቀፍ-	አለም አቀፍ
ስራ	ፈች-	ስራ ፈች
አየር	ወለድ-	አየር ወለድ
ውሀ	ገብ-	ውሀ ገብ
ባህር	ጠለቅ-	ባህር ጠለቅ
ዋሬር	ዘመት-	ዋሬር ዘመት

የእነዚህ አይነት ጥምሮች ስርዓት እንደሚከተለው ነው፡፡

ስርዓት 3፣

[ስም] + [ግስ-]$_{\text{ቀጣይ}}$ ⟶ [ስም]$_{\text{ጥምር}}$

---

[1]በዚህ ረገድ በምሁራኑ ዘንድ ዘወትር የሚጠቀሰው ገብረ ሀይል የሚለው ጥምር ነው፡፡ በግዕዙ አካሄድ፣ የጥምሩ መሪ ገብር ሲሆን፣ አጃቢው ሀይል የሚለው ተጣማሪ ነው፡፡ የጥምሩ የግዕዝ ትርጉም የሀይል ግብር ወይም ስራ ማለት ነው፡፡ ይህ ደግሞ በን ትርጉም አይደለም፡፡ በአማርኛ ግን የስራ ሀይል (ታስክ ፎርስ) የሚለውን ዕንሰ-ሀሳብ ለመግለፅ በጸርግ ዘመን ብራ ላይ የዋለ ጥምር ነው፡፡ የጥምሩ መሪ ሀይል የሚለው ተጣማሪ ስለሆነ፣ አጠጣመሩ የአማርኛውን ስርዓት የተከተለ ነው፡፡ ይሁን እንጅ፣ አጣማሪው ምዕላድ የሚገኘው እንደ ግዕዙ ስርዓት ከመጀመሪያው ተጣማሪ፣ ማለትም ከገብር፣ ጋር ነው፡፡ ሁኔታው የግዕዙ የአጠጣመር ስርዓት ወደ አማርኛው ዘልቆ እየገባ መሆኑን ይሳያል፡፡ ቢገባም አሁን አማርኛው ስርዓት ቀኙን ተጣማሪ መሪ እያደረገ ነው፡፡ ስለዚህ እንደ ገብረ ሀይል ያሉ ጥምሮች ስርዓት እንደ ግዕዝ ሆኖ፣ የመሪ አቀማመጣቸው እንደ አማርኛ ነው፡፡ የሁለቱ ቋንቋዎች ስርዓት የሚገጠሙባቸው በይነ-ልሳናዊ ምሳሌዎች ናቸው፡፡

ግሳዊው ተጣማሪ የቀዳማይ አንቀፅ እምድ ነው፡፡ ሙሉ ቃል የሚሆነው የርባታ ምዕላድ ሲከተለው ነው፡፡ ለምሳሌ፣ አደር- የሚለውን እምድ የሶስተኛ መደብ ምዕላድ ሲከተለው፣ አደረ የሚል ሙሉ ግስ ይሆናል፡፡

እንደነዚህ ያሉ ጥምሮች አጣማሪ የላቸውም፡፡ ሁለተኛም የጥምሩ መሪ በቀላሉ የሚታወቅ አይመስልም፡፡ ቀደም ሲል መሪ የሚሆነው ሙሉ ጥምሩን ሊተካ የሚችለው ተጣማሪ ነው፣ ብለን ነበር፡፡ በዚያ መሰረት የሚከተሉትን እንመልከት፡፡

(ሀ) ካሳ ወዝ አደር ነው 16
(ለ) ?ካሳ አደር ነው
(መ) ?ካሳ ወዝ ነው

ከምሳሌ (ለ) እና (መ) መረዳት የሚቻለው፣ አደር የሚለውም ሆነ ወዝ የሚለው ተጣማሪ ወዝ አደር የሚለውን ጥምር ሊተካው አለመቻሉን ነው፡፡ አደር የሚለው ተጣማሪ ጥምሩን ሊተካው ያልቻለበት ምክንያት ምናልባት ዕስር እምድ በመሆኑ ይሆናል፡፡ ይሁን እንጅ የጥምሩን መሰረታዊ ትርጉም አይለውጠውም፡፡ ወዝ የሚለው ተጣማሪ ግን የጥምሩን መሰረታዊ ትርጉም ይለውጠዋል፡፡ ካሳ ወዝ አደር እንጅ ራሱ ወዝ አይደለምና፡፡

ከተግባር አንፃር ስናያቸው፣ አደር የሚለው ተጣማሪ ተግባርን ወይም ድርጊትን ያመለክታል፡፡ ወዝ የሚለው ደግሞ ማድረጊያን ይጠቁማል፡፡ የጥምሩ ትርጉምም በወዙ የሚያድር ወይም የሚኖር ማለት ነው፡፡ ይህ ከሆነ፣ አደር የሚለው ተጣማሪ የጥምሩ መሪ፣ ወዝ የሚለው ደግሞ አጃቢ ሊሆን ይችላል፡፡ በሀረግ ደረጃ ሲታይ፣ በወዙ አዳሪ የሚል ስማዊ ሀረግ ወይም በወዙ አደረ የሚል ግሳዊ ሀረግ ይሆናል፡፡ አዳሪ እና አደረ የየሀረጎቹ መሪ ቃል ናቸው፡፡ በወዙ የሚለው መስተዋድዳዊ ሀረግ ሲሆን፣ ተግባሩ መሪውን ስም ወይም ግስ መግለፅ ነው፡፡ ከዚህ አንፃር፣ ወዝ አደር የሚለው ጥምር በወዙ አደር እንደ ማለት ስለሆነ፣ አደር የሚለው የጥምሩ መሪ ይሆናል፡፡ አቀማመጡም ከፍ ሲል እንዳየናቸው እንደ ዳቦ ቤት ያሉ ጥምሮች መሪ በሚገኝበት በቀኝ በኩል ነው፡፡

መሪንና ገላጭን መለየት የሚያስቸግረው የተጣማሪዎች የጥምረት ደረጃ ከፍተኛ ሲሆን ነው፡፡ የጥምረቱ ደረጃ ተጣማሪዎችን ከጥምርነት ወደ አንድ ቃልነት ሊለውጣቸው ይችላል፡፡ አንድ ቃል ከሆኑ ደግሞ መሪና ተመሪ የሚለው ልዩነት ይጠፋል፡፡ የመሪና የተመሪ ልዩነት በቀላሉ የሚታወቀው የጥምረት ደረጃቸው ልል በሆኑ ጥምሮች ውስጥ ነው፡፡ ለዚህ እንደ ዳቦ ቤት ያሉ ጥምሮች ምሳሌ ሊሆኑ ይችላሉ፡፡ ከፍ ሲል እንደተገለፀው፣ የነዚህ አይነት ጥምሮች መሪ በስተቀኝ በኩል የሚገኘው ተጣማሪ ነው፡፡ ጥምሩን ያለምንም መሰረታዊ የትርጉም ለውጥ ሊተካ የሚችለው እሱ ነውና፡፡ የግራው ተጣማሪ የእሱ አጃቢ ነው፡፡ ከሁኔታው የምንረዳው የተለያየ የጥምረት ደረጃ እንዳለ ነው፡፡ ደረጃው ከፍተኛ ሲሆን፣ ተጣማሪዎቹ ከጥምረት አልፈው እንድ አካል እንድ አምሳል

ስለሚሆኑ፣ የመሪና የተመሪ ጥያቄ አይኖርም፡፡ ከኖረ፡ ከፍ ሲል እንዳየነው፣ መልሱ አስቸጋሪ ይሆናል፡፡ ለዚህ አይነቱ ሁኔታ በአማርኛ ምሳሌ ሊሆኑ የሚችሉት እንደ ደጃዝማች፣ ግራዝማች፣ ምስሌኔ፣ ወዘተ፣ ያሉት የማዕረግ ስሞችና እንደ በሶ ብላ፣(ዝቃቅቤ)፣ ባርማሽላ፣ ወዘተ፣ ያሉ የአዝርዕት ስሞች ናቸው፡፡ የማዕረግ ስሞቹ ቅርፅ በገጠሩ አካባቢ ወደ ደጃማይ፣ ግራማይ፣ ቀኛማይ፣ ወዘተ፣ እየተለወጠ መጥቶአል፡፡ ከጥምርነት ወደ አንድ ቃልነት ተሸጋግረዋል፡፡ <u>ቤተ ክርስቲያን</u> የሚለውም ቢሆን ቅርፁን ለውጦ ቤተክሲያን የሚባልበት አካባቢ አለ፡፡ በዚያ አካባቢ ጥምሩ አንድ ቃል ሆኖአል፡፡ ስለሆነም የመሪና የተመሪ ወይም ገላጭ ጥያቄ አይነሳም፡፡

በስርዓት ሶስት የተመለከትነው ከስሞችና ከግሳዊ አዕማድ የሚመሰረቱ ስሞችን ነው፡፡ ከዚህ ቀጥለን ደግሞ ከግሳዊ አዕማድ ላይ የሚመሰረቱትን ጥምር ስሞች እንመለከታለን፡፡

17

ግሳዊ አምድ	ግሳዊ አምድ	ጥምር
ስርት-እ	አደር-	ስርቶ አደር
ወልድ-እ	ገደል-	ወልዶ ገደል
ወር-እ	በላ	ወሮ በላ
ገምጥ-እ	ወጥ-	ገምጦ ወጥ
ወድ-እ	ገብ-	ወዶ ገብ (ገባ)

እንደነዚህ ያሉ ጥምሮች የሚመሰረቱት ከሁለት ግሳዊ አዕማድ ነው፡፡ የመጀመሪያው (ግራ) ተጣማሪ አምድ በቀደምት ሊቃውንት ቦዝ አንቀፅ በመባል የሚታወቀውና ባለፈው ክፍል ጨራሽ አንቀፅ ያልነው ነው፡፡ መሰረቱ ካልዓይ አንቀፅ ነው፡፡ በርባታው ስርዓት እንዳየነው፣ ይህ አንቀፅ /1ኧ23-/ የሚል ቅርፅ አለው፡፡ ለምሳሌ፡ <u>ስብር</u>- (/ ስኧብር-/) የሚለውን አምድ ብንመለከት፣ /1ኧ23-/ የሚለውን ስርዓት ተከትሎ የተመሰረተ አንቀፅ እንደሆነ እንረዳለን፡፡ በዚህ አምድ ላይ /-እ/ የሚለውን ምዕላድ ስንጨምር፣ ሰብሮ (/ ስኧብር-እ/ = 1ኧ23-እ) የሚለውን ቦዝ አንቀፅ እናገኛለን፡፡ አንቀፁ ብቻውን የአረፍተ ነገር መጨረሻ ሊሆን ስለማይችል፣ ቦዝ የሚል ስያሜ ሊሰጠው ችሎአል፡፡ ይህን ከሚከተለው ምሳሌ መረዳት ይቻላል፡፡

ካሳ ሰራ ስርቶ ... 18

ይህ ያለቀ ድርጊትን እንጅ ሙሉ አረፍተ ነገርን አይገልፅም፡፡ ስለዚህም፣ <u>ካሳ ሰራ ሰርቶ</u> ምን ሆነ? የሚል ጥያቄ የግድ ያስከትላል፡፡ የጎደለ ነገር አለ ማለት ነው፡፡

ካሳ ክፉ ሰርቶ ወጣ ... 19
ብዩሏል፡፡ ግን ምን ... የሚለው ጥያቄ አይነሳም፡፡ ... ትቁዋሞቹን አልፏል፤ የተቁዋጠውም ወጣ በሚለው ግስ ነው፡፡ የሁለተኛው ተጣማሪ ጎምድ ትርፅ ቀዳሚይ ነው፤ የዚህ አንቀፅ ትርፅ በርባታው ክፍል እንዳየነው (ገጽ22፣8-) የሚል ነው፡፡ ዓደለ (ሆምአድድዥኧሎ-) የሚለው የዚህ ቃላቱ ነው፡፡ የዋ አንቀፅና ቀዳሚይ አንቀፅ ሲጣመሩ ከባይ የተዘረዘሩትን አይነት ጥምር ስሞች እናገኛለን፡፡ የአጣማመሩን ስርዓት እንደሚከተለው ማሳየት ይቻላል፡፡

ስርዓት 4

$$[\text{ግስ-}]_{\text{ዋና}} + [\text{ግስ-}]_{\text{ቀዳሚይ}} \longrightarrow [\text{ስም}]$$

በእነዚህ አይነት ጥምሮች ውስጥ መሪው ቀዳሚዩ አንቀፅ፣ ማለትም ተኛ ተጣማሪ ሲሆን፣ በዙ አንቀፅ የመሪው ገላጭ ነው፡፡ ለምሳሌ፤ በስርዓቱ መሰረት <u>ሰከር</u> <u>አደር</u> ብንል፤ የምንናገረው ስለ አዳር፣ ማለትም ስለ ኑሮ ነው፡፡ አዳሩ የምን አይነት እንደሆነ የሚገልፅልን <u>ሰከር</u> የሚለው ግራ ተጣማሪ ነው፤ በሌላ አነጋገር፣ የተጣማሪዎቹ ትርጉም የጥምሩን መሪ አመለየት ይረዳል፡፡ ከአገባብ አንፃር ብናየው፤ ጥምሩ <u>ሰከር አደረ</u> የሚል ሀረጋዊ አቻ እንዳለው እንረዳለን፡፡ ከዚህም <u>አደረ</u> የሚለው ግስ መሪ፣ <u>ሰከር</u> የሚለው ቦዝ ገላጭ፤ መሆኑን እንገነዘባለን፡፡

ከዚህ ላይ አንድ ጥያቄ ማንሳት ይቻላል፡፡ ይኸውም የጥምሮቹ መሰረት የሆኑት አዕማድ ግሳዊ ከሆኑ፣ ጥምሮቹ እንዴት ስማዊ ሊሆኑ ይችላሉ የሚል ነው፡፡ በመሰረቱ፣ አንድ ጥምር ስማዊ ሊሆን የሚችለው፣ ከተጣማሪዎቹ አንዱ ስም ሲሆንና ጥምሩንም ሲመራ ነው፡፡ ተጣማሪዎቹ ግሳዊ ከሆኑ፣ ጥምሩ ግስ እንጅ ስም ሊሆን አይችልም ለማለት ይቻላል፡፡ ጥያቄው ቅል ተከሎ ቅል እንጅ፣ ዱባ ማግኘት እንዴት ይቻላል? የሚል አይነት ነው፡፡ ውነትም መሰረቱ ግሳዊ አዕማድ ከሆነ፣ መድረሻውም ግሳዊ ቃል መሆን አለበት፡፡ አለበለዚያ ቃልዘሩ-በቀል ይሆናል፡፡ ይሁን እንጅ፣ ከላይ የሚታዩት ጥምሮች በሙሉ ስሞች ናቸው፡፡ ለስምነት መለያ የተጠቀምንባቸውን መለፈርቶች በሙሉ ያሙዋላሉ፡፡ ይህን ከሚከተሉት ምሳሌዎች መረዳት ይቻላል፡፡

(ሀ) [ሰርቶ አደሮች] የደሞዝ ጭማሪ ጠየቁ 20

(ለ) ካሳ [ሰርቶ አደሮቹን] አባረራቸው

(መ) [ታታሪ [ሰርቶ አደሮች]] ይሸማሉ

በመጀመሪያው ምሳሌ፣ ጥምሩ ባለቤት ሆኖ በአረፍት ነገሩ መነሻ ላይ ይገኛል፡፡ በሁለተኛው ምሳሌ፣ ተሳቢ ሆኖ ከግሱ በፊት ገብቶአል፡፡ የተሳቢ ምልክት የሆነውን /-ን/ የሚለውን ምዕላድም አስከትሎአል፡፡ በሶስተኛው ውስጥ ደግሞ ታታሪ ከሚለው ቅፅል በሁዋላ (በስተቀኝ) ይገኛል፡፡ እነዚህ አገባባዊ የሆኑ የስሞች ባህሪያት ናቸው፡፡ የጥምሩን ቅርፅ ስንመለከት ደግሞ /-እችች/ የሚለውን የስሞችን የቁጥር ምዕላድ እንዳስከተለ እንረዳለን፡፡ ያስከተለውም በቀኙ ተጣማሪ ነው፡፡ እነዚህ አይነተኛ የስም ባህሪያት ናቸው፡፡ ስለዚህም ጥምሩ ስም ነው፡፡

ምናልባት ቅፅላዊ የሆነ አገባብ ለላለው፣ ጥምሩ ቅፅል ነው፣ ሊባል ይችል ይሆናል፡፡ ለዚህ የሚከተለውን እንመልከት፡፡

(ሀ) ካሳ [[ጎበዝ] [ልጅ]] አለው 21
(ለ) ካሳ [[ወዝ አደር] [ልጅ]] አለው

በምሳሌ (ሀ) ጎበዝ የሚለው ቅፅል ልጅ ከሚለው ስም በፊት ገብቶ ይገኛል፡፡ በምሳሌ (ለ) ይኸው ቅፅል ወዝ አደር በሚለው ጥምር ተተክቶ ይታያል፡፡ ይሁን እንጅ፣ ወዝ አደር የሚለው ጥምር ዋነኛ የቅፅል መለያ ነው ያልነውን መስፈርት አያሟላም፡፡ ይህንም ከሚከተሉት ምሳሌዎች ንፅፅር መረዳት ይቻላል፡፡

(ሀ) በጣም ጎበዝ 22
(ለ) * በጣም ወዝ አደር

በመጀመሪያው ምሳሌ፣ ጎበዝ የሚለው ቅፅል በጣም ከሚለው መጣኝ መስተዓምር ጋር ገብቶ ቅፅላዊ ሀረግ ለመመስረት ችሎአል፡፡ በሁለተኛው ምሳሌ፣ ወዝ አደር የሚለው ጥምር ከዚሁ መስተዓምር ጋር ገብቶአል፡፡ ይሁን እንጅ፣ ሀረጉ ተቀባይነት የለውም፡፡ ይህም ወዝ አደር የሚለው ጥምር ቅፅል አለመሆኑን ያረጋግጣል፡፡ ቅፅል ቢሆን ኖሮ፣ እንደ ማንኛውም ቅፅል በጣም ከሚለው መስተዓምር ጋር ሲዋቀር ተቀባይነት ያለው ቅፅላዊ ሀረግ መፍጠር ነበረበት፡፡ ሁኔታው በስርዓት (4) መስረት የሚፈጠሩ ጥምሮች፣ መስረታቸው ግስ ቢሆንም፣ ክፍላቸው ስም እንጅ ግስ ወይም ቅፅል እንዳልሆነ ያረጋግጣል፡፡ ይህ ከሆነ፣ የየጥምሩ ቀኝ ተጣማሪ፣ ማለትም መሪው፣ ስማዊ ባህሪ አለው ማለት ነው፡፡ ይህም ባህሪ ከተጣማሪው ቅርፅ ላይ ሳይሆን፣ ከትርጉሙ የሚሰርፅ ነው፡፡ ቅርፁ፣ ቀደም ሲል እንደተገለፀው፣ የቀዳማይ አንቀፅ ነው፡፡ ይህ ከሆነ፣ አንድ ቃል በቅርፅ ግሳዊ ሆኖ በትርጉም ስማዊ ሊሆን ይችላል፣ ማለት ነው፡፡ ለዚህ ሁኔታ ተጨማሪ ማስረጃ የሚሆኑን እንደ ደረሰኝ እና፣ ምናልባትም፣ እንደ ገጠመኝ ያሉ ቃላት ናቸው፡፡ እንደነዚህ ያሉ ቃላት በቅርፃቸው ግሶች ሲሆኑ፣ በትርጉማቸው ግን ስሞች ናቸው፡፡ ይህን ከሚከተሉት መረዳት ይቻላል፡፡

—

(ሀ) ካሳ <u>ደረሰኝ</u> ተቀብሎአል 23
(ለ) አስቴር ብዙ <u>ገጠመኝ</u> አላት

ከምሳሌዎቹ መረዳት የሚቻለው፣ ቃላቱ በአገባባቸውም ሆነ በትርጉማቸው ስማዊ መሆናቸውን ነው፡፡ እንደ <u>ሰርቶ አደር</u> ያሉ ጥምሮች ስማዊነትም ከዚሁ አንፃር ሊታይ ይችላል፡፡ በቅርፃቸው ግሳዊ፣ በአገባባቸውና በትርጉማቸው ስማዊ ናቸው፡፡

እንደ <u>ሰርቶ አደር</u> ባሉ ጥምሮች ውስጥ ከመጀመሪያው ተጣማሪ ላይ ተቀጥሎ የሚገኘው /-እ/ እጣማሪ ምዕላድ ነው፣ ለማለት ይቻላል፡፡ አገባቡ ግን እንደ <u>ቤተ ክርስቲያን</u> ባሉ ጥምሮች ውስጥ ከሚገኘው እጣማሪ፣ ማለትም ከ/-ኧ/፣ የተለየ ነው፡፡ የዚህ አጣማሪ አገባብ ከመሪው ጋር ሲሆን፣ የ/-እ/ ግን ከገላጩ ጋር ነው፡፡ ይህ አገባብ ቀደም ሲል እንደ <u>ቤተ ክርስቲያን</u> ያሉ ጥምሮችን አስመልክተን፣ ስለ መሪ ባህሪ ከሰጠነው አስተያየት ጋር ይጋጫል፡፡ ምክንያቱም ያኔ የአንድ ጥምር መሪ፣ አጣማሪው ምዕላድ የሚገኝበት፣ ማለትም የሚያርፍበት ተጣማሪ ነው፣ ብለን ነበር፡፡ እሱን ከተከተልን፣ እንደ <u>ሰርቶ አደር</u> ያሉ ጥምሮች መሪ <u>ሰርቶ</u> የሚለው ተጣማሪ መሆን አለበት፡፡ ምክንያቱም አጣማሪው ምዕላድ /-እ/ የሚገኘው ከእሱ ጋር ነውና፡፡ ይህ ግን ትክክል አይደለም፡፡ <u>ሰርቶ</u> ገላጭ እንጅ መሪ እንዳልሆነ ቀደም ሲል አይተናል፡፡ ሁኔታው እንድን መሪ በእጣማሪው አገባብ ብቻ፣ ሁል ጊዜ በትክክል መለየት እንደማይቻል ያመለክታል፡፡

ምናልባት፣ ከዚህ ላይ አንድ ጥያቄ ሊነሳ ይችል ይሆናል፡፡ ይኸውም /-እ/ አጣማሪ ሳይሆን፣ መደብ አመልካች ምዕላድ ሊሆን አይችልም ወይ? የሚል ነው፡፡ ጥያቄው ተገቢ ነው፡፡ ምክንያቱም ቦዝ በሚባሉት አምዶች ላይ የሶስተኛ መደብ፣ ነጠላ ቁጥር፣ ተባዕታይ ፆታ አመልካች የሆነው ምዕላድ በርግጥም /-እ/ ነው፡፡ ስለሆነም፣ አጣማሪ ካልነው /-እ/ ጋር በቅርፁ አንድ ነው፡፡ በተግባሩ ግን የተለየ ነው፡፡ በጥምሮቹ ውስጥ የሚገኘው /-እ/ መደብ አመልካቹ ሳይሆን፣ ከላይ እንደተጠቀሰው፣ እጣማሪው /-እ/ ነው፡፡ መደብ አመልካቹ ቢሆን ኖሮ፣ እንደየመደቦቹ የተለያየ ቅርፅ ይይዝ ነበር፡፡ ለምሳሌ፣ ለአንደኛ መደብ ሰርቼ /ሰኧርት-ይኤ/፣ ለሁለተኛ መደብ ሰርተህ /ሰኧርት-ኧህ/፣ ወዘተ፣ የሚል ይሆን ነበር፡፡ ይህ ከሆነ ደግሞ ቅርፁ የጥምር ሳይሆን፣ የሀረግ ይሆናል፡፡ ስምሳሌ፣ ስራ ሰርቼ፣ ስራ ሰርተህ፣ ወዘተ፣ የሚል አካሄድ ያለው ግሳዊ ሀረግ ይሆናል፡፡ ጥምር ከሆነ ግን እንደዚህ ያለ ልዩነት አያሳይም፡፡ ለዚህ ማስረጃ የሚሆኑን እንደሚከተሉት ያሉ ጥምር ስሞች ናቸው፡፡

<u>ግስ</u>	<u>ስም</u>	<u>ጥምር</u>	24
ሰርቶ	አዳሪ	ሰርቶ አዳሪ	
ወዶ	ዘማች	ወዶ ዘማች	
ፈጥኖ	ደራሽ	ፈጥኖ ደራሽ	

የእነዚህ ስርዓት እንደሚከተለው ነው፡፡

ስርዓት 5፣

$$[\,[\text{ግስ-}]_{\text{ካልዓይ}} + \text{-አ}\,] + [\text{ስም}]_{\text{እድራጊ}} \longrightarrow [\text{ስም}]_{\text{እድራጊ ጥምር}}$$

እንደነዚህ ያሉ ጥምሮች ያለጥርጥር ስማዊ ናቸው፡፡ ምክንያቱም መሪያቸው ስም፣ ከስምም እድራጊ ወይም ሁዋኝ ስም ነው፡፡ ለምሳሌ፣ <u>ወዶ ዘማች</u> የሚለው ጥምር መሪ <u>ዘማች</u> የሚለው ቀኝ ተጣማሪ ስም ነው፡፡ ይህ ከሆነ <u>ወዶ</u> ከሚለው ገላጭ ተጣማሪ ላይ የሚታየው /-አ/ መደብ አመልካች ሊሆን አይችልም፡፡ ምክንያቱም መደብ አመልካች ቅጣዮች ከግሶች ጋር እንጅ ከጥምር ስሞች ጋር ስለማይገኙ ነው፡፡ ይህን ከሚከተሉት ምሳሌዎች መረዳት ይቻላል፡፡

(ሀ) ወድጄ ዘመትኩ 25
(ለ) *ወድጄ ዘማች

የመጀመሪያው ምሳሌ ግሳዊ ሀረግ ነው፡፡ በመሆኑም መደብ አመልካች ቅጣዮችን ሊያሳይ ችሎአል፡፡ መደብ አመልካቾቹ <u>ወድጄ</u> ላይ የሚታየው /-የ/ እና <u>ዘመትኩ</u> ላይ የሚታየው /-ኩ/ ናቸው፡፡ በሁለተኛው ምሳሌ ውስጥ መደብ አመልካቹ /-የ/ ከገላጩ ላይ በመገኘቱ ጥምሩ ተቀባይነትን ሊያጣ ችሎአል፡፡ ባንፃሩ ግን እንደ <u>ወዶ ዘማች</u> አይነት ያሉ ጥምሮች ከማንኛውም መደብ ጋር እንደሚከተለው እየሆኑ ሊገቡ ይችላሉ፡፡

(ሀ) እስቴር <u>ወዶ ዘማች</u> ነች 26
(ለ) እኔ <u>ወዶ ዘማች</u> ነኝ
(መ) ልጆቹ <u>ወዶ ዘማች</u> ናቸው

በመጀመሪያው ምሳሌ፣ <u>ወዶ ዘማች</u> የሚለው ከአንስታይ ፆታ ስም ጋር፣ በሁለተኛው ከአንደኛ መደብ ነጠላ ቁጥር ጋር፣ እንዲሁም በሶስተኛው ምሳሌ፣ ከሶስተኛ መደብ የብዙ ቁጥር ጋር ገብቶአል፡፡ እንደ መደቡ፣ ፆታውና ቁጥሩ <u>ወዶ</u> የሚለው ተጣማሪ ቅርፁን አለወጠም፡፡ ይህም /-አ/ የሚለው ምዕላድ አጣማሪ እንጅ መደብ አመልካች እንዳልሆነ ያለ ጥርጥር ያመለክታል፡፡

እስካሁን እንዳየነው ከግዕዝ እንደመጡት፣ እንደ ቤተ ክርስቲያን ካሉት ጥምሮች በስተቀር፣ የአማርኛ ጥምር ስሞች በሙሉ ቀኝ መሪ ናቸው፣ ለማለት ይቻላል፡፡ አይነታቸውም በሶስት የተከፈለ ነው፡፡ አንደኛው ልል የሚባሉትን እንደ <u>ዳቦ ቤት</u> ያሉትን ጥምሮች የሚያጠቃልል ሲሆን፣ ሁለተኛው አይነት

ደግሞ እንደ <u>ቤተ ክርስቲያን</u> እና እንደ <u>ስርቶ አደር</u> ያሉትን ጥብቅ ጥምሮች ሲይዝ፣ ሶስተኛው እንደ <u>ግራማይ</u> ያሉትን ውሁድ ስሞች ያካትታል።

ጥምር ቅፅሎች

እንደ ስሞች ሁሉ፣ ቅፅሎችም በጥመራ ሊፈጠሩ ይችላሉ። የሚፈጠሩትም ከቅፅልና ከስም ነው። ዝርዝሩን ከዚህ ቀጥለን እንመለከታለን።

ስም	ቅፅል	ጥምር ቅፅል		
እግር	ቀላል	እግር-ኧ ቀላል	እግረ ቀላል	1
ሸል	ሙቅ	ሸል -ኧ ሙቅ	ሸለ ሙቅ	
አይን	መልካም	አይን-ኧ መልካም	አይነ መልካም	
ጉዋዝ	ብዙ	ጉዋዝ-ኧ ብዙ	ጉዋዘ ብዙ	
ሆድ	ሰፊ	ሆድ-ኧ ሰፊ	ሆደ ሰፊ	

ከመዘርዝሩ እንደሚታየው፣ ቅፅሎቹ የተመሰረቱት /-ኧ/ በሚለው አጣማሪ ምዕላድ አማካኝነት ነው። ይህን ምዕላድ ጥምር ስሞችንም ሲያጣምር ባለፈው ንዑስ ክፍል አይተነዋል። አሁን ደግሞ ስምን ከቅፅል እያጣመረ፣ ጥምር ቅፅል ሲመሰርት ይታያል። የሁለቱም ክፍሎች አጣማሪ ነው፣ ለማለት ይቻላል። እገባቡ፣ ቀደም ሲል በጥምር ስሞች ላይ እንዳየነው፣ ከመሪው ጋር ሳይሆን፣ ከገላጩ ጋር ነው። ጥምሩም ቀኝ መሪ ነው። ለምሳሌ፣ <u>እገረ ቀላል</u> የሚለውን ጥምር ብንመለከት፣ መሪው <u>ቀላል</u> የሚለው ቅፅል ሲሆን፣ ገላጩ <u>እግር</u> የሚለው ስም ነው። አገላለፁም ቅለቱ የራስ፣ ወይም የለውነት ሳይሆን፣ የእግር ብቻ መሆኑን በማሳየት ነው። የጥምሩ ትርጉም <u>ፈጣን</u> ማለት ነው። ፈጣን ቅፅል ስለሆነ፣ የእሱ ትርጉም እቻ የሆነው ጥምርም እንደዚሁ ቅፅል ነው። ይህን ከሚከተለው ምሳሌ መረዳት ይቻላል።

(ሀ) ካሳ በጣም <u>ፈጣን</u> ልጅ ነው 2
(ለ) ካሳ በጣም <u>እግረ ቀላል</u> ልጅ ነው

በመጀመሪያው ምሳሌ ውስጥ <u>ፈጣን</u> የሚለው ቅፅል በገባበት ቦታ፣ በሁለተኛው ምሳሌ <u>እግረ ቀላል</u> የሚለው ጥምር ቅፅል ሲገባ ችሎአል። ይህ አይነተኛ የቅፅል አገባባዊ ባህሪ ነው። የአጠማመሩን ስርዓት እንደሚከተለው እናሳያለን።

ስርዓት 1፣

$$[\text{ስም}] + [\text{-ኧ}] + [\text{ቅፅል}] \longrightarrow [\text{ቅፅል}]_{\text{ጥምር}}$$

በዚሁ አካሄድ ሌሎች ጥምር ቅፅሎችን እየፈጠሩ ለተለያዩ ፅንሰ-ሀሳብ መግለጫ ማዋል ይቻላል። ለምሳሌ፣ ልበ ጥሩ፣ አይነ ክፉ፣ ሀሳበ ቀና፣ ራሰ ቀላል፣ እግረ

ከባድ፣ አፈ ስፈ፣ ወዘተ፣ ማለት ይቻላል፡፡ ሲሄድ የማይሰልጠውን (የማይፈጥነውን) እግረ ከባድ ልንለው እንችላለን፡፡ ይህም የእግረ ቀላል ተቃራኒ መሆኑ ነው፡፡

የአንዳንድ ጥምሮች ትርጉም የተጣማሪዎቹ ትርጉም ድምር ውጤት ነው፡፡ ለምሳሌ፣ አይነ መልካም የሚለው ጥምር ትርጉም መልካም አይን ያለው ማለት ነው፡፡ ራሰ ቀላል የሚለው ግን፣ ቀላል ራስ ሳይሆን፣ ትንሽ ዕውቀት ያለው ማለት ሊሆን ይችላል፡፡ አፈ ሰፊ የሚለውም ለፍላፊ እንጅ፣ አፉ የሰፋ ማለት አይደለም፡፡ በዚህ አይነት ከተጣማሪዎቹ ጥሬ ትርጉም የተለየ ትርጉም ያላቸው ቃላት ወደ ውሁድነት የተጠጉ ጥብቅ ጥምሮች ናቸው፡፡ ትርጉማቸው ከተመሰረቱበት ቃላት ተናጠል ትርጉም የተለየ ነውና፡፡

የብዙዎቹ ጥምሮች መሪ ከጥምሩ የቃል ከፍልም ሆነ ከአገባቡ ሊለይ ይችላል፡፡ ለምሳሌ፣ እግረ ቀላል የሚለውን ብንመለከት፣ መሪው ቀላል የሚለው ቅፅል ሲሆን፣ አገባቡም ገላጩን ተከትሎ ነው፡፡ ስለሆነም ጥምሩ ቀኝ መሪ ነው፡፡ በአንዳንድ ጥምሮች ውስጥ የሚታየው ሁኔታ ግን እንደዚህ ግልፅ አይደለም፡፡ ለምሳሌ፣ የሚከተሉትን እንመልከት፡፡

ስም	ቅፅል	ጥምር	
ገድ	ቢስ	ገድ-ኧ ቢስ	3
ልብ	ቢስ	ልብ-ኧ ቢስ	
ሆድ	ባሻ	ሆድ-ኧ ባሻ	

የእነዚህ ጥምሮች መሪ ሁለተኛው ተጣማሪ ነው ለማለት ይቻል ይሆናል፡፡ ይህ ግን ከተጣማሪው ቅርፅ ወይም አገባብ ሳይሆን፣ ከጥምሩ ትርጉም በንነሳ የምንገነዘበው ነው፡፡ በርግጥ አጣማሪው ምዕላድ /-ኧ/ የሚገኘው ከመጀመሪያው ተጣማሪ ጋር ነው፡፡ ይህ ተጣማሪ ግን ቀደም ሲል እንደተገለፀው፣ ሙሉ ጥምሩን ያለመሰረታዊ የትርጉም ለውጥ እየተካ ሊገባ አይችልም፡፡ ለምሳሌ፣

(ሀ) ካሳ ገደ ቢስ ሰው ነው 4

በሚለው ውስጥ፣ ገደ ቢስ የሚለውን፣ ገድ የሚለው ተጣማሪ ሊተካው አይችልም፡፡ ምክንያቱም፣

(ለ) ካሳ ገድ ሰው ነው

ብንል፣ የአረፍተ ነገሩ ትርጉም ይለወጣል፡፡ እንደዚሁም፣

(መ) *ካሳ ቢስ ሰው ነው

ብንል፣ አረፍተ ነገሩ ተቀባይነትን ያጣል፡፡ ይህ ከሆነ፣ ሁለተኛዎቹም ተጣማሪዎች የጥምሩ መሪ አይደሉም፣ ለማለት ነው፡፡ አጣማሪ ምዕላድ ያስከተለ ተጣማሪ ሁሉ መሪ ሳይሆን እንደሚችል መረዳት ይቻላል፡፡

ከጥምሩ ትርጉም አኳዋያ ስንመልከት ግን፣ <u>ቧስ</u> የሚለውን ተጣማሪ የጥምሩ መሪ ልናደርገው እንችላለን፡፡ ምክንያቱም የጥምሩ ትርጉም <u>ገድ</u> (ዕድል) የሌለው የሚል ነው፡፡ ልበ-ቢስ ስንልም፣ ልብ የሌለው ማለታችን ነው፡፡ ትርጉሙ ከእጦት ጋር የተያያዘ ስለሆነ፣ ይህን ሀሳብ የሚገልፀውን ተጣማሪ የጥምሩ መሪ አድርጎ መውሰድ ይቻላል፡፡ ይህ ተጣማሪም፣ እስካሁን እንዳየናቸው ሌሎች ጥምሮች መሪ፣ የጥምሩ የቀኝ አካል ነው፡፡

ከቃሉ ቅርፅ መሪነቱን ለማወቅ የማይቻልበት ምክንያት ቃሉ የርባታም ፀነ የምስረታ ምዕላድ የማያስከትልና ብቻውንም ለመቆም የማይችል በመሆኑ ነው፡፡ ስለዚህም የቃላት ክፍሉን ለማወቅ አስቸጋሪ ነው፡፡ ትርጉሙ አሉታዊ ስለሆነ፣ ከዚሁ በመነሳት፣ <u>ቢስ</u> የአሉታ ምዕላድ ነው፣ ለማለት እንችላለን፡፡ አሉታዊነት ደግሞ ከቃል ክፍል ጋር ሳይሆን፣ ከሀረግና ከአረፍተ ነገር ተግባር ጋር የሚያያዝ ጉዳይ ነው፡፡ ወደፊት እናየዋለን፡፡

ቀደም ሲል እንዳየናቸው ጥምሮች ሁሉ፣ በእነዚህም ውስጥ አጣማሪው /-ኧ/ የሚገኘው ከገላጩ ተጣማሪ ጋር ነው፡፡ ይህም ቀደም ሲል፣ ይህን አጣማሪ ምዕላድ ያስከተለ ተጣማሪ ሁሉ፣ መሪ እንዳልሆነ ያስገነዘብነውን ያጠናክራል፡፡ ምናልባትም፣ /-ኧ/ የሚገኝበት ተጣማሪ መሪ የሚሆነው እንደ <u>ቤተ ክርስቲያን</u> ባሉ ግዕዛዊ ጥምሮች ብቻ ሳይሆን አይቀርም፡፡ ባጭሩ በአማርኛው ስርዓት /-ኧ/ የሚያርፍበት ተጣማሪ ገላጭ ሲሆን፣ በግዕዙ ግን ይህ ምዕላድ የሚገኝበት ተጣማሪ፣ መሪ ነው ብሎ ማጠቃለል ይቻላል፡፡

ጥምር ግሶች

እንደ ስሞችና ቅፅሎች ሁሉ ግሶችም በጥመራ ይፈጠራሉ፡፡ ይሁን እንጅ አፈጣጠራቸው ውሱን ነው፡፡ ይህም በሁለት በኩል ነው፡፡ በአንድ በኩል፣ ከተጣማሪዎቹ አንዱ ቀደም ሲል በአዕማዱ ክፍል እንዳየናቸው እንደ <u>ስብር-</u> [ስአብብእCC-] ያሉ ራሳቸውን ችለው የማይቆሙ አዕማድ በመሆናቸው ሲሆን፣ በሌላ በኩል ደግሞ ከእነዚህ ጋር የሚጣመሩት ግሶች <u>አለ</u> እና <u>አደረገ</u> የሚሉት ብቻ መሆናቸው ነው፡፡ የሚከተሉትን እንመልከት፡፡

<u>አምድ</u>	<u>ግስ</u>	<u>ጥምር ግስ</u>	1
ውጥት-	አለ	ውጥት አለ	
ፍርጥ-	አለ	ፍርጥ አለ	
ብድግ-	አለ	ብድግ አለ	
ስብር-	አለ	ስብር አለ	
እልም-	አለ	እልም አለ	
ብልጭ-	አለ	ብልጭ አለ	

ስርዓት-ፍጥረታቸውን እንደሚከተለው እናሳያለን፡፡

ስርዓት 1፣

[1-22-33-] + አል- [1እ22እ33 አል-]
እምድ እምድ አጠንካሪ

እምዱ ሙሉ ቃል ስላልሆነ የጥምሩ ክፍል በውል የሚታወቅ አይመስልም፡፡ ከግስ ጋር ተጣምሮ ግስ እንደሚመሰርት ሁሉ፣ ከቅጣይ ምዕላድ ጋርም ስምን ሊመስርት ይችላል፡፡ እንደ ብልጭ-ታ፣ ስርቅ-ታ፣ እሽ-ታ፣ ወዘተ፣ በዚህ አይነት የሚመሰረቱ ስሞች ናቸው፡፡

የጥምሩ መሪ አለ የሚለው ግስ ነው፡፡ እንደ ብልጭ [ብእልልእጭጭ-] ያሉ ቃላት አንደ ግስ ወይም እንደ ስም ወይም ቅፅል ራሳቸውን ችለው አይገኙም፡፡ የርባታ ስርዓትም የላቸውም፡፡ ስምሳሌ፡ ብልጭ የሚለውን ብንወስድ፣ እንደ መደበኛ ግስ፣ ስምሳሌ፡ እንደ ሰበረ፣ መደብን፣ ቁጥርን ወይም ፆታን አያሳይም፡፡ ስለዚህም ይሰበር፣ ሰብሮ፣ ሰበር፣ ወዘተ፡ እንደምንል ሁሉ፣ ይብለጭ፣ ብልጮ፣ ወዘተ፣ ማለት አይቻልም፡፡ በዚህም ምክንያት እንደ ብልጭ ያሉትን አይረቤ ቃላት አንደ ሰበረ ካሉት ረቢ ቃላት መለየት ያስፈልጋል፡፡ እንደ ሰበረ ያሉትን ለርባታ የደረሱ በመሆናቸው አቢይ ቃላት ልንላቸው እንችላለን፡፡ እንደ ብልጭ- ያሉትን ደግሞ ለርባታ ያልደረሱ በመሆናቸው ንዑስ ቃላት ልንላቸው እንችላለን፡፡ ንዑስም በመሆናቸው ራሳቸውን ችለው አይቆሙም፡፡

ንዑስ ቃላት ራሳቸውን ችለው ስለማይቆሙና ስለማይረቡም፣ ራሳቸውን ችለው ከሚቆሙና ከሚረቡ አቢይ ቃላት ጋር እየተጣመሩ አቢይ ውልድ ቃላትን ሊመሰርቱ ይችላሉ፡፡ በዚህ መሰረት ፀጥ የሚለው ንዑስ ቃል አለ ከሚለው አቢይ ግስ ጋር በመጣመሩ ፀጥ አለ፣ የሚል ጥምር ግስ ሊፈጠር ችሎአል፡፡ ይህ ግስ እንደ ማንኛውም አቢይ ግስ ፀጥ ይላል፣ ፀጥ ይበል፣ ፀጥ ብሎ፣ ፀጥ በል፣ ወዘተ፣ እያለ ይረባል፡፡ የርባታ ምዕላዶቹ የሚታዩት ግን በመሪው ላይ ነው፡፡ ስምሳሌ፣ ፀጥ ይበል በሚለው ጥምር፣ የሶስተኛ መደብ ምዕላዱ /ይ-/ የሚገኘው በግሱ፣ ማለትም በመሪው፣ ላይ ነው፡፡ ይህ ሁኔታ ቀደም ሲል በጥምር ቅፅሎችና ስሞች ላይም ታይቶአል፡፡ አሁንም በግሶች ላይ መታየቱ፣ ቅጣይ ምዕላዶችን መያዝ አጠቃላይ የመሪ ባህሪ መሆኑን ሊያመስከት ይችላል፡፡

አስ በሚለው ግስ አማካኝነት የሚፈጠሩ ግሶች ምድብ ከኢሳቢዎች ጋር ነው፡፡ ቀደም ሲል እንደተገለፀው፣ ኢሳቢ ግሶች ተሳቢ ስማዊ ሀረግ አይፈልጉም፡፡ ለዚህ የሚከተሉትን እንመልከት፡፡

(ሀ) ካሳ ፀጥ አለ 2
(ለ) *ካሳ አንበሳ ፀጥ አለ

ሁለተኛው ምሳሌ ተቀባይነት የለውም፡፡ ስለዚህም ምክንያቱ ግሱ ከስም ጋር መግባቱ ነው፡፡ ከስም ጋር ሊገቡ የሚችሉት አደረገ ከሚለው ግስ ጋር የሚፈጠሩ ጥምር ግሶች ናቸው፡፡ እነዚህም እንደሚከተሉት ያሉ ናቸው፡፡

አምድ	ግስ	ጥምር ግስ	3
ፀጥ	አደረገ	ፀጥ አደረገ	
ቀና	አደረገ	ቀና አደረገ	
ሳብ	እደረገ	ሳብ አደረገ	
ብቅ	አደረገ	ብቅ አደረገ	

የየጥምሩ መሪ እደረገ የሚለው ተጣማሪ ነው፡፡ የሚገኘውም በስተቀኝ በኩል ስለሆነ፣ ጥምሮቹ ቀኝ መሪ ናቸው፡፡ ከዚህ አቀማመጥ አንፃር ሲታዩ፣ እንደነዚህ ያሉ ጥምሮች፣ ከፍ ሲል ካየናቸው እንደ ፀጥ አለ ካሉት የተለዩ አይደሉም፡፡ እነዚህ ከነዚያ የሚለዩት በሰዋሰዋዊ ባህሪያቸው ብቻ ነው፡፡ ይኸውም ተሳቢ ሰማዊ ሀረግ የግድ የሚፈልጉ መሆናቸው ነው፡፡ ይህን ከሚከተሉት ምስሌዎች መረዳት ይቻላል፡፡

(ሀ) ካሳ [እስቴርን] ቀና እደረጋት 4

(ለ) እስቴር [ልጁን] ሳብ አደረገችው

በሁሰቱም ምሳሌዎች፣ ጥምሮቹ ግሶች በቅንፍ ውስጥ ከሚታዩት ተሳቢ ስሞች ጋር ገብተዋል፡፡ ይህም እይነተኛ የሳቢ ግሶች ባህሪ እንደሆነ ቀደም ሲል ገልፀናል፡፡ ሳቢ ያደረጋቸው አደረገ የሚለው መሪ ተጣማሪ ራሱ ሳቢ በመሆኑ ነው፡፡ መሪው ሳቢ ከሆነ፣ ጥምሩም ሳቢ ይሆናል ማለት ነው፡፡ ይህን ከፍ ሲል አለ ከሚለው ኢሳቢ ግስ ጋር ከሚጣመሩት ግሶች ባህሪም እይተናል፡፡ ይህ ግስ ኢሳቢ በመሆኑ፣ በእሱ መሪነት የሚፈጠሩ ጥምሮችም በሙሉ ኢሳቢ ለመሆን ችለዋል፡፡ ይህም የጥምሮቹ ባህሪ በመሪዎቹ ባህሪ እንደሚወሰን ያስገነዝበናል፡፡

እንደ ሰብር ያሉ እጠንካሪ አዕማድ ራሳቸውን ሙሉ በሙሉ በመድገም ደጋጋሚ ድርጊትን ያመለክታሉ፡፡ ይህም ሲሆን እንደሚከተሉት ያሉ እዕማድን እናገኛለን፡፡

አምድ	ደጋጋሚ	ጥምር	5
[ሰእብብእር]	[ሰእብብእር- ሰእብብእር]	[[ሰእብብእር-ሰእብብእር] አለ/አደረገ]	
[ከእፍፍእት]	[ከእፍፍእት- ከእፍፍእት]	[[ከእፍፍእት- ከእፍፍእት] አለ/አደረገ]	
[ውእድድእቅ]	[ውእድድእቅ ውእድድእቅ]	[[ውእድድእቅ-ውእድድእቅ]አለ/አደረገ]	

ስርዓቱን እንደሚከተለው እናሳያለን፣

ስርዓት 2፣

/1-2-3-/ ⟶ [1እ22እ3-1እ22እ3- + አለ/አደረገ]

ደጋጋሚ

ደጋጋሚው እምድ የየስሩን ቅድመ-መድረሻ ተናባቢ በማጥበቅና እምዱን ሙሉ በሙሉ በመድገም ይመሰረታል፡፡ ከዚያም <u>አለ/አደረገ</u> ከሚለው ግስ ጋር ይቀናጅና ጥምር ይሆናል፡፡

እጠንካሪ እዕማድ የሚባሉት የየስሩን የመጨረሻ ሁለት ሁለት እግሮች ይደጋግሙና የመጨረሻውን ብቻ ያጠብቃሉ፡፡ ሁለቱን ተናባቢዎች የተፈለገውን ያህል በመድገም ሰብርብርብርብርብር...... እያሉ መቀጠል ይቻላል፡፡ የድግግሞሹ መጠን ለመግለፅ የተፈለገውን ሀሳብ የጥንካሬ ደረጃ ሊያመለክት ይችላል፡፡ ስለዚህም ለምሳሌ፣

(ሀ) ካሳ ወረቀቱን ቅድድ አደረገው 6
(ለ) ካሳ ወረቀቱን ቅድድድድ አደረገው
(መ) ካሳ ወረቀቱን ቅድድድድድድድድድድድ አደረገው

ብንል፣ የአቀዳደዱ የጥንካሬ፣ ምናልባትም ፍጥነትና የሰውየው የልህ መጠን የተለያየ መሆኑን እንረዳለን፡፡ የሚከተሉትን እዕማድ ደግሞ እንመለከት፡፡

ስር	ድርብ ስር	እጠንካሪ	7
/ስ-ብ-ር-/	/ስ-ብ-ር-ብ-ር-ብ-ር-ብ-ርር.../	[ስእብእርብእርብእርር...]	
/ግ-ል-ብ-ጥ-/	/ግ-ል-ብ-ጥ-ብ-ጥ-ብ-ጥጥ..../	[ግእልብእጥብእጥብእጥጥ....]	
/ው-ል-ቅ-/	/ው-ል-ቅ-ል-ቅ-ል-ቀ-ል-ቅቅ.../	[ውእልእቅልእቅልእቅልእቅቅ...]	

ስርዓቱ እንደሚከተለው ነው፡፡

ስርዓት 3፣

ስር	እምድ	እጠንካሪ
/1-2-3-/	/1-2-3-2-3-2-33.../	[1እ2እ3ልእ2እ32እ33...]
/ስ-ብ-ር/	/ስ-ብ-ር-ብ-ር-ብ-ርር../	ስእብእርብእርብእርር...}

ከፍ ሲል እንደተገለፀው፣ እንደነዚህ ያሉ እዕማድ የሚፈጠሩት የግሱን መድረሻና ቅድመ መድረሻ ተናባቢዎች በመደጋገም ስለሆነ፣ ድግግሞሹ ከፊል ነው፡፡ በነዚህና ከፍ ሲል በተመለከትናቸው ደጋጋሚ እምዶች መካከል ያለው ልዩነትም በድርጊቱ የድግግሞሽ መጠን ላይ ነው፡፡ ከፍ ሲል ያየናቸው፣ ድርጊቱ እየተቋዋረጠና እንደገና እየተጀመረ መቀጠሉን ያመለክታሉ፡፡ በነዚህኞቹ የሚገለፀውን የድግግሞሽ መጠን በቁጥር ለመግለፅና በአህዝ ለመወሰን ያስቸግራል፡፡ ተናጋሪው ስለ ድርጊቱ ያለው ስሜት እስኪበርድ ድረስ የሚቀጥል ስለሆነ፣ መጠኑን መወሰን የሚቻል አይመስልም፡፡ ለምሳሌ፣

(ሀ) ካሳ ወረቀቱን ቅድድድ አደረገው 8
(ለ) ካሳ ወረቀቱን ቅድድ ቅድድ አደረገው

ብንል፣ ከመጀመሪያው ይልቅ በሁለተኛው አረፍተ ነገር የተገለፀውን ተግባር የድግግሞሽ መጠን መወሰን የሚቻል ይመስላል፡፡ ሂደቱ ቀጣይ ሳይሆን፣ እየተበጠሰና እየተቀጠለ የተፈፀመ ስለሆነ፣ ይህን ያህል ጊዜ ተፈፀመ ለማለት ይቻላል፡፡

እንደ ስብር ስብር ያሉ አዕማድ አለ ወይም አደረገ ከሚለው ግስ ጋር ሲቀናጁ የሚፈጥሩት ጥምር ተራ ሳይሆን ውስብስብ ነው፡፡ ለዚህ ምክንያቱ ስብር ስብር የሚለው ድጋጋሚ ቅርፅ ራሱ እንደ አንድ ጥምር ስለሚቆጠርና አለ ወይም አደረገ ከሚለው ግስ ጋር ሲቀናጅ የጥምረቱ ደረጃ ከፍ ስለሚል ነው፡፡ አጠማመሩን እንደሚከተለው እናሳያለን፡፡

ስርዓት 4፣

(ሀ) [ስብር] (አምድ) ⟶ [ስብር ስብር] (ሙሉ ድጋጋሚ)

(ለ) [ስብር ስብር] (ድጋጋሚ አምድ) + [አለ] (ግስ) ⟶ [ስብር ስብር አለ] (ውስብስብ ድጋጋሚ ጥምር)

እንደ [ስብር ስብር አለ] ያሉ ግሶች የአንድን ድርጊት ተደጋጋሚነት ያመለክታሉ፡፡ ከዚህ የተለየ ድርጊትን የሚያመለክቱ ጥምሮችም አሉ፡፡ እነዚህም እንደሚከተሉት ያሉ ናቸው፡፡

ያዝ ለቀቅ 9
ከፍ ዝቅ
ሳብ ረገብ
ብቅ ጥልቅ
ወጣ ገባ
ፈራ ተባ

እንደነዚህ ያሉ ጥምር አዕማድ ናቸው፡፡ ተጣማሪዎቹ ተቃራኒ ድርጊትን ወይም ይዘትን ያመለክታሉ፡፡ የተጣማሪዎቹ የቃል ክፍል ስለማይታወቅ፣ የጥምሩ ክፍልም ሆነ መሪው በትክክል አይታወቅም፡፡ ርግጥ፣ እስካሁን ያየናቸው ተጣማሪዎች በአብዛኛው ቀኝ መሪ ስለሆኑ፣ የነዚህም መሪ በስተቀኝ በኩል ያለው ተጣማሪ ነው፣ ለማለት ይቻላል፡፡ እነዚህን ጥምር አዕማድ ከፍ ሲል

በተመለከትነው ሁኔታ <u>አለ</u> ወይም <u>አደረገ</u> ከሚለው ግስ ጋር እያጣመሩ ውስብስብ ጥምር ግሶችን እንደሚከተለው መመስረት ይቻላል፡፡

ስርዓት 5፣

(ሀ) [[[ተኧተእ] + [ተኧተእ]] +እለ] ⟶ [እምድ-እምድ እለ]
አምድ 1 አምድ 1/2 ውስብስብ ጥምር

(ለ) [[[ተእተተ] + [ተእተተ / ተእተተ]] +እለ] ⟶ [እምድ-እምድ እለ]
አምድ 1 አምድ 1/2 ውስብስብ ጥምር

(መ) [[[ተእተተ] + [ተኧተኧተተ]] +እደረገ] ⟶ [እምድ-እምድ እደረገ]
አምድ 1 አምድ 1/2 ውስብስብ ጥምር

የተጣማሪዎቹ አዕማድ ውስጣዊ አቀነጃጀት አንድ ወጥ አይደለም፡፡ በ(ሀ) ውስጥ እንደ <u>ፈራ ተባ</u>፣ በ(ለ) ውስጥ እንደ <u>ብቅ ጥልቅ</u> እንዲሁም በ(መ) ውስጥ እንደ <u>ሳብ ረገብ</u> ያሉት ይገኛሉ፡፡ ሁሉም ተቃራኒ ወይም ደጋጋሚ ድርጊትን ወይም ይዘትን ያመለክታሉ፡፡ ጥምሮቹም እንደዚሁ አንድ ድርጊት በሙሉ ልብና በቁርጠኝነት ወይም በወላዋይነት መፈፀሙን ያመለክታሉ፡፡ ለምሳሌ፣

ካሳ ፈራ ተባ እያለ ወደ ቤት ገባ 10

ስንል፣ ካሳ በልበ - ሙሉነት ሳይሆን በወላዋይነት ቤት ውስጥ እንደገባ እንገነዘባለን፡፡ በሙሉ ልብ የሚፈፀም ድርጊትን ለማመልከት ጥምሩ በደጋጋሚ አዕማድ ላይ የተመሰረተ መሆን አለበት፡፡ ስለዚህም ከላይ በተጠቀሰው ምሳሌ አካሄድ፣

(ሀ) ካሳ ወደ ቤት <u>ገባ ገባ</u> አለ 11
(ለ) ካሳ ወደ ደጅ <u>ወጣ ወጣ</u> አለ

ማለት ይቻላል፡፡

አስካሁን ሁለት አይነት ጥምር ግሶችን አይተናል፡፡ እነሱም ከተራና ከጥምር አዕማድ የሚፈጠሩ ናቸው፡፡ ተግባራቸው የአንድን ድርጊት አፈፃፀም ማመልከት ነው፡፡ አፈፃፀሙ፣ ደጋጋሚ፣ አጠንካሪ፣ አለሳላሽ (ወላዋይ) ወይም ቁርጠኛ ሊሆን ይችላል፡፡ ድርጊትን ብቻ ሳይሆን፣ አፈፃፀምንም ጨምረው ስለሚገልፁ በክፍላቸው ግሳዊ፣ በተግባራቸው ተውሳከ ግሳዊ ናቸው፡፡ ስለዚህም ተውሳከ ግሳዊ ጥምር ግሶች ሊባሉ ይችላሉ[2]፡፡

---

[2] ይህን ጉዳይ በተመለከተ መንግስቱ እንበርብር (1998)ን፣ ባየ (1999)ን ይመልከቱ፡፡

ጥምር ተውሳከ ግሶች

ተውሳከ ግስ የሚባለው ክፍል በርካታ ተራ ቃላት እንደሌሉት ቀደም ባለው ክፍል ደጋግመን ገልፀናል፡፡ ተራ ቃላት ከሌሉት ጥምር ቃላት ይኖሩታል ብሎ ለመገመት ያስቸግራል፡፡ ይሁን እንጅ በድግግሞሽ የሚፈጠሩ ጥቂት ተውሳከ ግላዊ ቃላት ስላሉ፣ እነሱን ከዚህ ቀጥለን እንመለከታለን፡፡ የሚከተሉት ለዚህ አብነት ሊሆኑ የሚችሉ ናቸው፡፡

ጥቂት ጥቂት 1
ትንሽ ትንሽ

ትንሽና ጥቂት የሚሉት ቃላት በመሰረቱ ቅፅሎች ናቸው፡፡ በቅፅልነታቸው እንደ ማንኛውም ቅፅል በገላጭነት ከስም በፊት እንደሚከተለው እየሆኑ ይገባሉ፡፡

(ሀ) በጣም ጥቂት እህል 2
(ለ) በጣም ትንሽ ልጅ

እነዚሁ ቃላት ከፍ ሲል ባስቀመጥነው ድግግሞሽ መልክ ሲመጡ ደግሞ፣ እንደ ተውሳከ ግስ ይገባሉ፡፡ ለዚህ የሚከተሉትን ምሳሌዎች እንመልከት፡፡

(ሀ) ትንሽ ትንሽ [እንጀራ ይበላል] 3
(ለ) ጥቂት ጥቂት [ውሀ ይጠጣል]

በነዚህ ምሳሌዎች ውስጥ፣ ትንሽ ትንሽ እና ጥቂት ጥቂት በየግሶቹ የተገለፀውን ተግባር አነስተኛነት ስለሚያመለክቱ፣ የመጠን ተውሳከ ግስ ሊባሉ ይችላሉ፡፡ የሚያመለክቱት የተበላውን ወይም የተጠጣውን ነገር መጠን ሳይሆን፣ የአበላሉን ወይም የአጠጣጡን ደካማነት ነው፡፡ ገላጭነታቸውም ለዚሁ ተግባር መሆኑን ከሚከተለው ምሳሌ ይበልጥ መረዳት ይቻላል፡፡

ትንሽ ትንሽ [ለሀገራችን እንሙት] 4

በዚህ ምሳሌ ትንሽ ትንሽ የሚለው ደጋጋሚ ቃል የሚገልፀው ሌላ ነገርን ሳይሆን፣ ለሀገር የመሞትን፣ ማለትም መስዋዕት የመክፈልን ተግባር ነው፡፡ ገላጭነታቸው በቅንፍ ውስጥ ለተመለከተው ግላዊ ሀረግ ነው፡፡

እንደ ቅፅሎች ሁሉ ቶሎ የሚለው ተራ ተውሳከ ግስም በድግግሞሽ መልክ ሲገባ፣ የአንድን ድርጊት አፈፃፀም ወይም መጠን ሲያመለክት ይችላል፡፡ የሚከተሉትን እናነፃፅር፡፡

(ሀ) ካሳ ቶሎ መጣ 5
(ለ) ካሳ ቶሎ ቶሎ ዘመዶቹን ይጠይቃል

በመጀመሪያው ምሳሌ ቶሎ የሚለው ተውሳከ ግስ፣ መጣ በሚለው ግስ የተገለፀው ድርጊት የሚወስደው ጊዜ አነስተኛ መሆኑን ሲያመለክት፣ በሁለተኛው ምሳሌ ደግሞ፣ ቶሎ ቶሎ የሚለው ደጋጋሚ ጥምር፣ ካሳ ዘመዶቹን ለመጠየቅ የሚያደርገውን ምልልስ ያሳያል፡፡ የመጀመሪያው የጊዜ ተውሳከ ግስ ሲሆን፣ ሁለተኛው የመጠን ተውሳከ ግስ ነው፡፡ ድርጊቱ ምን ያህል ተደጋጋሚ እንደሆነ ይገልፃልና፡፡ ሁኔታው ቀደም ሲል ካየናቸው ደጋጋሚ እዕማድ ጋር ተመሳሳይ ነው፡፡

የአንድን ድርጊት አፈፃፀም ለማመልከት መስተዋድዳዊ ሀረጎችን እንደምንጠቀም፣ ስለ ቃላት ክፍሎች ስንወያይ ገልፀን ነበር፡፡ ይሁን እንጅ፣ ይህንኑ ሁኔታ ተውሳከ ግስ ሊባሉ በሚችሉ ጥምር መሰል ቃላትም መግለፅ ይቻላል፡፡ ቃላቱም እንደ፣

ቀስበቀስ 6
ጥቂት በጥቂት
ትንሽ በትንሽ

ያሉ ሲሆኑ፣ አገባባቸውም እንደሚከተለው ነው፡፡

ሰዎቹ ቀስበቀስ ከቤት ወጡ 7

በዚህ ምሳሌ ውስጥ፣ ቀስበቀስ የሚለው እሀድ የሰዎቹን የአወጣጥ ሁኔታ ስለሚያመለክት፣ የሁኔታ ተውሳከ ግስ ነው፡፡ ውስጣዊ ቅርፁን ስንመለከት የቀስ እና ቀስ ጥምር ይመስላል፡፡ በጥምሩ መካከል የሚገኘው /-በ-/ ሁለቱን ንዑስ ቃላት የሚያጣምር ምዕላድ ይመስላል፡፡ አጣማሪ መስተዋድድ ልንለው እንችላለን፡፡

ከዚህ ሁኔታ ቀስበቀስ የሚለው ጥምር በቀስታ የሚለው መስተዋድዳዊ ሀረግ ተውሳከ ግሳዊ አቻ ነው፣ ለማለት ይቻላል፡፡ ለዚህ አባባላችን ማስረጃ የሚሆኑ ተጨማሪ አቻ ምሳሌዎችን መጥቀስ ይቻላል፡፡ ለምሳሌ፣

(ሀ) በመኪና ተጉዋዘ 8
(ለ) ወደ ጎንደር ተጉዋዘ

በሚሉት ግሳዊ ሀረጎች ውስጥ፣ በመኪና እና ወደ ጎንደር የሚሉት መስተዋድዳዊ ሀረጎች ተጉዋዘ የሚለውን ግስ ይገልፃሉ፡፡ የነዚህ መስተዋድዳዊ ሀረጎች ስማዊ

አቻዎች ደግሞ የመኪና እና የጎንደር የሚሉት ሲሆኑ፣ እገባባቸውም ስምን በመግለፅ፣

(ሀ) የመኪና ጉዞ 9
(ለ) የጎንደር ጉዞ

የሚል ይሆናል፡፡ ከዚህ አካሄድ በግሳዊ ሀረግ ውስጥ የሚገቡ መስተዋድዳዊ ሀረጎች በስማዊ ሀረግ ውስጥ ስማዊ አቻ እንዳላቸው መረዳት ይቻላል፡፡ በመስተዋድዳዊ ሀረጉ ውስጥ /በ/ የነበረው መስተዋድድም በስማዊ ሀረጉ ውስጥ /የ/ እየሆነ እንደሚገባ ቀደም ባለው ክፍልም ገልፀናል፡፡

በተመሳሳይ ሁኔታ ቀስበቀስ የሚለው በቀስታ በቀስታ የሚለው ድርብ መስተዋድዳዊ ሀረግ ጥምር ተውሳከ ግሳዊ አቻ ነው፣ ለማለት ይቻላል፡፡ ስማዊ አቻው የቀስታ የቀስታ ነው፡፡ የሶስቱን ክፍሎች የአቻነት ሁኔታ እንደሚከተለው እናሳያለን፡፡

መስተዋድዳዊ ሀረግ	:	በቀስታ በቀስታ
ስማዊ ሀረግ	:	የቀስታ የቀስታ
ተውሳከ ግሳዊ ጥምር	:	ቀስበቀስ

በሌላ በኩል /በ-/ መስተዋድድ ስለሆነ፣ ቀስበቀስ የሚለው ጥምር ቃል ሳይሆን፣ መስተዋድዳዊ ሀረግ ነው ለማለት ይቻል ይሆናል፡፡ ይህ አመለካከት ግን ትንሽ ችግር አለበት፡፡ ምክንያቱም መስተዋድዳዊ ሀረግ የሚመሰረተው፣ ወደፊት በሰፊው እንደምናየው፣ ከመስተዋድድና ከስማዊ ሀረግ ስለሆነ ነው፡፡ ከዚህ አንፃር ቀስ የሚለው ቃል ስም ነው ለማለት እንቸገራለን፡፡ ቃሉ ቀደም ሲል እንደጠቀስናቸው እንደ ዝም፣ ፀጥ፣ ብቅ፣ ወዘተ፣ ያለ ንዑስ ቃል ነው፡፡ ስለሆነም የቃል ክፍሉ በውል አይታወቅም፡. ይሁን እንጅ፣ እንደ ሌሎች ንዑስ ቃላት አለ ከሚለው ግስ ጋር እየተቀናጀ ጥምር ግስን ይፈጥራል፡፡ ቅንጅቱ ጥምር ለመሆኑም ተጨማሪ ማስረጃ አለ፡፡ ይኸውም እንደማንኛውም ጥምር ቃል ባዕድ ምዕላድ በመካከሉ ለማስገባት አለመቻሉ ነው፡፡ ለምሳሌ ያህል የሚከተሉትን እናነፃፅር፣

(ሀ) በጣም ቀስበቀስ 10
(ለ) *ቀስ በጣም በቀስ

የመጀመሪያው ምሳሌ ተቀባይነት ሲኖረው፣ ሁለተኛው የለውም፡፡ በሁለቱ መካከል ያለው የቅርፅ ልዩነት በጣም የሚለው መጣኝ መስተዓምር በሁለተኛው ምሳሌ ውስጥ ጣልቃ ገብቶ መገኘቱ ነው፡፡ አንድ ቅንጅት ጥምር ቃል ከሆነ፣ በዚህ ንዑስ ክፍል መጀመሪያ ላይ እንደተገለፀው፣ በመካከሉ ምንም ነገር

ማስገባት አይችልም፡፡ የሁለተኛው ምሳሌ ተቀባይነት ማጣት ከመስተዓምሩ ጣልቃ ገብነት የተነሳ ነው፣ ለማለት ይቻላል፡፡

እንደ <u>ትንሽ በትንሽ</u> ያሉ ቃላት አመሰራረትም እንደዚሁ ተውሳከ ግሳዊ ነው፡፡ ቀደም ሲል እንደገለፅነው እንደ <u>ትንሽ</u> እና <u>ጥቂት</u> ያሉ ቃላት አገባብ ተውሳከ ግሳዊ ነው፡፡ ራሳቸውን ሲደጋገሙም ሆነ በአጣማሪ አማካኝነት ጥምር ቃል ሲሆኑ የሚገልፁት ተውሳከ ግሳዊ ባህሪን ነው፡፡ ለዚህ የሚከተሉትን እንመልከት፡፡

(ሀ) ትንሽ ትንሽ ይበላል 11
(ለ) ትንሽ በትንሽ ስራውን ጨረሰ

በተግባር ሁለቱም የሚያመለክቱት የአንድን ድርጊት አፈፃፀም ነው፡፡ በቅርፅ ግን የመጀመሪያው በድግግሞሽ ሁለተኛው በጥመራ የተፈጠሩ ስለሆኑ ይለያያሉ፡፡ ሁለቱም ተውሳከ ግሳዊ ናቸው፡፡

እስካሁን በዚህ ንዑስ ክፍል ያየናቸውን ዝርዝር ጉዳዮች እንደሚከተለው ማጠቃለል ይቻላል፡፡ ጉዳዮቹ ጥምር ስሞችን፣ ግሶችን፣ ቅፅሎችንና ተውሳከ ግሶችን የሚመለከቱ ናቸው፡፡ ጥምር ስሞች ከስም እና ከስም፣ እንዲሁም ከስምና ከግስ ሲፈጠሩ ይችላሉ፡፡ አፈጣጠራቸው በሁለት መንገድ ነው፡፡ አንደኛው የግዕዝ ሲሆን፣ ሁለተኛው የአማርኛ ነው፡፡ በግዕዙ መንገድ የሚፈጠሩት ግራ መሪ ሲሆኑ፣ በአማርኛው መንገድ የሚፈጠሩት ቀኝ መሪ ናቸው፡፡ ጥምሮቹም ልል፣ ጥብቅ እና ውሁድ ተብለው በሶስት ደረጃ ሊሰዩ ይችላሉ፡፡ ልል የሚባሉት አጣማሪ ምዕላድ የላቸውም፡፡ ጥብቅ የሚባሉት /ኧ/ ወይም /-እ/ የሚል አጣማሪ ምዕላድ አላቸው፡፡ በ/ኧ/ የሚጣመሩት ስማዊ መሰረት ያላቸው ሲሆኑ፣ በ/እ/ የሚጣመሩት ግሳዊ መሰረት ያላቸው ናቸው፡፡ ውሁድ የሚባሉት ከጥምርነት ወደ አንድ ቃልነት የተሸጋገሩ ናቸው፡፡ ስለዚህም አጣማሪ የላቸውም፡፡

ጥምር ግሶች ከዕስር አዕማድና <u>አለ</u> ወይም <u>አደረገ</u> ከሚሉት ግሶች ይመሰረታሉ፡፡ በ<u>አለ</u> አማካኝነት የሚፈጠሩት ኢሳቢ ሲሆኑ፣ በ<u>አደረገ</u> አማካኝነት የሚፈጠሩት ሳቢ ናቸው፡፡ ጥምሮቹ ተራ ወይም ድርብ ሲሆኑ ይችላሉ፡፡ ድርብ ጥምሮች ተቃራኒ ወይም ደጋጋሚ ድርጊቶችን ያመለክታሉ፡፡ ጥምር ግሶች በሙሉ ቀኝ መሪ ናቸው፡፡

ጥምር ቅፅሎች ከስምና ከቅፅል ይመሰረታሉ፡፡ እንደ ጥምር ስሞች ሁሉ፣ ጥምር ቅፅሎችም ቀኝ መሪ ናቸው፡፡ አንዳንድ ቅፅሎች በድግግሞሽ ይፈጠራሉ፡፡ ተደጋጋሚዎቹ ቃላት /-አ-/ በሚል ምዕላድ ይያያዛሉ፡፡ ይህም ከአንዳንድ ጥምር ስሞች የአጠማመር ስርዓት ጋር ይመሳሰላል፡፡

ተውሳከ ግሶች በድግግሞሽና በጥመራ ይመሰረታሉ፡፡ አጣማሪው <u>በ</u> ወይም <u>ለ</u> ሲሆን ተጣማሪዎቹ የመጠን ቅፅል የሚባሉትና ባለፈው ክፍል በመጣኝ መስተዓምር ስር የመደብናቸው ናቸው፡፡ የጥምሩን መሪ መለየት ያስቸግራል፡፡ ይሁን እንጅ ከሌሎች ጥምሮች አካሄድ በመነሳት ተውሳከ ግሶችም ቀኝ መሪ

ናቸው ብሎ ማጠቃለል ይቻላል፡፡ በዚሁ ይህን ንዑስ ክፍል እንሰናበታለን፡፡

መልመጃ

1. ከዚህ በታች የተዘረዘሩትን ቃላት ጥምርነት ያረጋግጡ፤ ትርጉማቸውን ይስጡ፣ ክፍላቸውንም ይናገሩ፡፡

(ሀ) እሳተ ክላ
(ለ) በገ ፈጅ
(መ) ሀገረ ሰብ
(ሰ) ሰበር ሰካ

2. የትኛው የቃል ክፍል ከየትኛው የቃል ክፍል ጋር ሊጣመር እንደሚችል በሰንጠረዡ ውስጥ ምሳሌ እየሰጡ ያሳዩ፡፡ የመጀመሪያው ምሳሌ ተሰጥቶአል፡፡

	ስም	ግስ	ቅፅል	ተውሳከ ግስ
ስም	ግብረ ሀይል	--------	መልከ ጥፉ	-------
ግስ				
ቅፅል				
ተውሳከ ግስ				

3. <u>ገጠመኛችን</u> የሚለውን ቃል በዕፀ-መዋቅር ተንትነው ያሳዩ፡፡ <u>ዘመናችን</u> ከሚለው ጋርም ያነፃፅሩና የአወቃቀር ልዩነታቸውን ይግለፁ፡፡

4. <u>ቀሰበቀሰ</u> የሚለው ጥምር ተውሳከ ግስ እንደሆነ ተገልፆአል፡፡ በዚሁ መሰረት <u>እጅለጅ</u> የሚለውም ጥምር ተውሳከ ግስ ነው ለማለት የሚያስችል ምክንያት ይጥቀሱ፡፡

5. አጣማሪ ምዕላድ ያረፈበት ተጣማሪ ሁሉ የጥምር መሪ ነው፡፡ ይህን አባባል የሚደግፍ ምሳሌ በአንድ በኩል፣ የሚቃረን ምሳሌ በሌላ በኩል ይስጡ፡፡

6. <u>ባለቤት</u> የሚለውን ቃል ውስጣዊ ስርዓት ያመልክቱ፡፡